

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗМІСТ НЕФОРМАЛЬНОЇ
ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
М. О. Мартинець

Керівник: професор кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, к.пед.н.
_____ Н.В. Заверико

Рецензент: _____
_____

Запоріжжя

2020

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 87 с., 9 таблиць, 4 рисунка, 83 джерела, 2 додатки.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка майбутнього соціального педагога в умовах неформальній освіти.

Предмет дослідження: зміст і функції неформальної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити результативність соціально-педагогічного змісту неформальної освіти у підготовці майбутніх соціальних педагогів.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз літературних джерел; систематизація, порівняння та зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему; узагальнення теоретичних підходів; емпіричні: діагностичні (опитування, ранжування, діагностичні методики); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний та узагальнювальний етапи); методи математичної статистики.

Теоретичне значення роботи полягає у здійсненні теоретичного аналізу понять, які утворюють підвалини соціально-педагогічних засад неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів («неформальна освіта», «майбутній соціальний педагог», «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів»); теоретично обґрунтовано поняття «зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів».

Практичне значення роботи полягає в розробці та впровадженні програми паралельної освіти «Майстерня неформальної освіти».

Галузь використання: заклади вищої освіти, заклади та установи неформальної освіти.

ЗМІСТ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ, НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА, МАЙБУТНІ СОЦІАЛЬНІ ПЕДАГОГИ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАКТИКИ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА

SUMMARY

Martynets M.O. Socio-Pedagogical Content of Non-Formal Education of Future Social Pedagogues.

The qualifying work consists of introduction, 3 parts, findings, list of literature (983 items, 5 of foreign origin), 2 addenda on 9 pages. The qualifying work volume is 97 pages long, 80 of them – main text. There are 9 tables and 4 illustrations.

In the qualification work the theoretical generalization of the theory and practice of non-formal education as additional in professional training of future social teachers is carried out.

The research object: professional training of a future social educator in the context of non-formal education.

The research subject: the content and functions of non-formal education in the process of professional training of future social educators.

The purpose of the study: to theoretically substantiate and experimentally test the effectiveness of socio-pedagogical content of non-formal education in the training of future social educators.

Research methods: theoretical: analysis of literature sources; systematization, comparison and juxtaposition of different views on the researched problem; generalization of theoretical approaches; empirical: diagnostic (surveys, rankings, diagnostic techniques); pedagogical experiment (ascertaining, forming, control and generalizing stages); methods of mathematical statistics.

The part 1 “Theoretical and terminological substantiation of the basic concepts of non-formal education of future social pedagogues”.

The part 2 “Content and functions of non-formal education of future social educators”.

The part 3 “Experimental verification of the effectiveness of non-formal education of future social educators”.

The theoretical significance of the work lies in the theoretical analysis of

concepts that form the basis of socio-pedagogical foundations of non-formal education of future social educators (“non-formal education”, “future social educator”, “non-formal education of future social educators”); the concept of “the content of non-formal education of future social educators” is theoretically substantiated.

The practical significance of the work lies in the development and implementation of the program of parallel education “Non-formal education workshop”.

Field of use: higher education institutions, non-formal education institutions.

Key word: content of informal education, informal education, future education, future social teachers, socio-pedagogical practices, social-teacher.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів як проблема теорії і практики соціальної педагогіки.....	10
1.1. Теоретико-термінологічне обґрунтування основних понять неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	10
1.2. Сучасні теоретичні підходи до організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	22
Розділ 2. Зміст і функції неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	34
2.1. Аналіз змісту, функцій практик і проектів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	34
2.2. Стан і критерії результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	47
Розділ 3. Експериментальна перевірка результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	59
3.1. Програма і методика експериментальної роботи.....	59
3.2. Результати оцінювання підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах неформальної освіти.....	69
3.3. Рекомендації з організації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.....	78
Висновки.....	84
Список використаних джерел.....	86
Додатки.....	94

ВСТУП

У Меморандумі неперервної освіти Євросоюзу (2010 р.), наголошено, що сучасні освітні системи мають адаптуватися до нових реалій ХХІ ст. Неформальна освіта покликана стати політичною програмою громадянського суспільства, напрямом удосконалення професійної освіти. У країнах Європейського Союзу приділяється значна увага законодавчому урегулюванню неформальної освіти, прирівнювання її результатів до формальної освіти. Актуальність проблеми неформальної освіти молоді і дорослих засвідчують нормативні документи міжнародних організацій: Організації об'єднаних націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи.

Стратегічним завданням освітньої політики України, що сформульоване у нормативно-правових документах, є забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної освіти на ринку світових освітніх послуг. Процес модернізації освіти держави в умовах інтенсивного розвитку її соціально-економічної співпраці з іншими країнами зумовлює актуалізацію проблем підвищення якості професійної освіти, що передбачає здатність фахівців до освіти впродовж життя. Оновлення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців в нашій країні відповідає вимогам Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.), європейським Стратегіям модернізації вищої освіти (2010 р.), висновкам Ради ЄС щодо інтернаціоналізації вищої освіти (2010 р.).

Традиційна формальна професійна освіта не завжди може надати необхідну високу професійну підготовку для майбутніх фахівців. У зв'язку з цим все більшої актуальності набуває неформальна освіта.

Аналіз світового й вітчизняного досвіду соціально-педагогічної діяльності засвідчує наявність широкого спектру освітніх послуг для різних категорій населення, важливість їх значення для розвитку особистісного й професійного потенціалу громадян. Розвиток неформальної освіти студентської аудиторії пов'язаний із проблемами соціалізації у контексті формування суспільства знань,

громадянського суспільства, необхідністю підготовки молоді та дорослих до розв'язання питань, які можуть вплинути на згуртованість суспільства.

Феномен неформальної освіти привертав увагу сучасних науковців в широкому соціокультурному контексті. Його важливість обґрунтовано зарубіжними й українськими дослідниками: С. Вершловським, Дж. Дьюї, О. Аніщенко, О. Василенко, Л. Лук'яною, О. Огієнко та ін.

Всебічний аналіз наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних учених показав, що проблема підготовки соціальних педагогів активно представлена у філософській, педагогічній та соціально-педагогічній теорії і практиці. Дослідження, в яких розкрито зміст соціально-педагогічної підготовки, форми, методи та засоби її реалізації на різних етапах професійного становлення фахівця, здійснювали Л. Артюшкіна, І. Богданова, З. Шевців, Н. Сейко, С. Харченко. Проблема професійної підготовки майбутнього соціального педагога знайшла своє відображення у наукових положеннях теорії соціальної педагогіки (Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик та ін.). Аспектам соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в різних соціумах присвячено праці О. Безпалько, Н. Заверико, В. Поліщук та ін. В останні роки в Україні з'явилися дисертаційні дослідження, присвячені підготовці майбутніх педагогів в умовах неформальної освіти (Н. Павлик, О. Шапочкіна).

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць щодо різних аспектів професійної підготовки майбутнього соціального педагога, проблема соціально-педагогічного змісту і функцій неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів ще не були предметом системного наукового дослідження, як і питання застосування теорії і практики неформальної освіти в процесі професійної підготовки студентів спеціальності «соціальна педагогіка».

Аналіз проблеми вивчення змісту і функцій неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів свідчить про наявність таких суперечностей між: системою професійної підготовки спеціалістів соціальної сфери (орієнтованої переважно на формування спеціальних знань та на оволодіння відповідними до них технологіями) та необхідністю розробки нових

інноваційних підходів, що забезпечуватимуть розвиток особистості спеціаліста та його здатність до саморозвитку; потенціалом неформальної освіти в фаховій підготовці майбутніх соціальних педагогів та відсутністю відповідного науково-методичного інструментарію її організації.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка майбутнього соціального педагога в умовах неформальній освіті.

Предмет дослідження: зміст і функції неформальної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити результативність соціально-педагогічного змісту неформальної освіти у підготовці майбутніх соціальних педагогів.

Гіпотеза полягає в припущенні, що організація неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволить підвищити результативність процесу їх професійної підготовки завдяки комплексному впливу на зростання професійної компетентності студентів.

Для досягнення даної мети були поставлені такі **завдання:**

1) проаналізувати неформальну освіту майбутніх соціальних педагогів як проблема теорії і практики соціальної педагогіки;

2) визначити зміст і функції неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів;

3) провести експериментальну перевірку результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів;

4) розробити рекомендації з організації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз літературних джерел з метою виявлення факторів впливу середовища неформальної освіти на особистісний розвиток майбутнього соціального педагога; систематизація, порівняння та зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему; узагальнення теоретичних підходів із метою визначення категоріального апарату дослідження;

- емпіричні: діагностичні (опитування, ранжування, діагностичні методики); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний та узагальнювальний етапи) з метою виявлення результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів;

- методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що: здійснено теоретичний аналіз понять, які утворюють підвалини соціально-педагогічних засад неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів («неформальна освіта», «майбутній соціальний педагог», «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів»); теоретично обґрунтовано поняття «зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів»; визначено й теоретично обґрунтовано критерії результативності професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах неформальної освіти.

Практичне значення роботи полягає в розробці та впровадженні програми паралельної освіти «Майстерня неформальної освіти» у фаховій підготовці майбутніх соціальних педагогів.

РОЗДІЛ 1

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЯК ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Теоретико-термінологічне обґрунтування основних понять неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів

Вирішення сучасних освітніх проблем, визначення адекватної стратегії, цілей та ціннісних основ освіти студентської молоді найбільш плідно відбувається у сучасній філософії освіти, яка розробляється в працях В. Андрущенка [1], С. Вершловського [13], Дж. Дьюї [17] та багатьох інших учених на соціально-філософських, та психолого-педагогічних засадах. До основних понять розкриття проблеми змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів нами віднесено такі поняття: «освіта», «формальна освіта», «неформальна освіта», «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів», «зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів».

Відправними документами для теоретичного аналізу сутності і змісту зазначених понять є низка законодавчо-нормативної документації. Це Закони України «Про вищу освіту» (2014 р.) [51], «Про освіту» (2017 р.) [53], Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015-2025 років [32]. Так, у Законі України «Про освіту» (2017 р.) визначено, що «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [53].

У найбільш широкому сенсі в «Енциклопедії освіти» під терміном «освіта» українські науковці визначають спеціальну сферу соціального життя, «процес та результат засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня

розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також моральної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя й індивідуальну своєрідність цієї особистості» [21, 614].

Н. Павлик зазначає, що освіта трактується «як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідних особистості для успішної життєдіяльності. З педагогічної точки зору, освіта як елемент виховання є процесом засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань» [48, 78]. У такому визначенні автора освіта розглядається як елемент виховання, з чим ми не можемо повністю погодитися.

Отже, в контексті педагогічної теорії, освіта виступає процесом, результатом і системою закладів й установ, спрямованих на соціальну інтеграцію її суб'єктів. У нашому дослідженні поняття «освіта» розуміємо в різних контекстах: освіта – цінність (державна, суспільна, особистісна); система різноманітних закладів освіти і освітніх установ; соціокультурний феномен; соціальний інститут, що впливає на стан розвитку суспільства.

У відповідності до прийнятої ЮНЕСКО термінології, за ступенем організованості в Україні виділяють три основних типи освіти: формальну, неформальну, інформальну [62]. Особливості цих типів освіти нами узагальнено в табл. А. 1 (див. додаток А).

Нам імпонує стисле визначення типів освіти, яке запропонувала О. Огієнко: «формальна освіта передбачає навчання на загальному та/або професійному рівні освіти й завершується видачею документу, що підтверджує отриману освіту; неформальна освіта здійснюється поза формальною у різноманітних формах (навчання в освітніх закладах, громадських організаціях, в клубах, за допомогою тренерів), але носить цілеспрямований, системний характер; інформальна освіта передбачає індивідуальну пізнавальну діяльність упродовж життя, але не є цілеспрямованою» [44, 31].

Л. Сігаєвою визначено, що формальну освіту або інституційну слід

розглядати як «загальноприйнятий, традиційний вид освіти, представлений традиційними системами освіти, який здійснюється в освітніх установах за навчальними планами та програмами, що відповідають державним стандартам та певними вимогами до рівня підготовки випускника навчального закладу та завершується одержанням диплома (сертифіката). До закладів, які забезпечують формальну освіту, належать вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації як державної, так і приватної форми власності (за денною, вечірньою й заочною формами навчання): університети, інститути, академії, консерваторії, коледжі, технікуми, вищі професійні училища, магістратура, аспірантура, докторантура, набуття другої спеціальності, система закладів післядипломної освіти» [62, 28].

Без сумнівів, поняття «неформальна освіта» отримує за останні роки все більш широке розповсюдження в багатьох зарубіжних країнах. За результатами теоретичного аналізу законодавчо-нормативних документів [53], праць зарубіжних [81], [82], [83] й українських [12], [64], [68], [62] науковців нами складено таблицю А 2 визначення цього поняття (див. додаток А). Зазначимо, що неформальна освіта відбувається у будь-якому соціальному середовищі. Вона може здійснюватися в індивідуальній чи груповій формі для осіб в будь-якому віці. Це, на нашу думку, підтверджує факт існування її як складової освіти впродовж життя.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017 р.) неформальна освіта здобувається за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій [53].

Неформальна освіта, як зазначають вітчизняні педагоги О. Аніщенко, Л. Лук'янова, здійснюється згідно з інтересами і потребами окремих категорій дорослих в спеціалізованих навчальних (освітніх) центрах, шляхом навчання на різних курсах, у гуртках за інтересами, завдяки спілкуванню через мережу Інтернет [68]. Знання, які отримують дорослі в такий спосіб не відповідають принципам науковості, системності і ніколи не завершуються отриманням

дипломів. О. Василенко зазначає, що неформальну освіту слід розглядати як провідний фактор соціального й економічного розвитку країни [12]. На думку дослідниці, цей тип освіти спрямований на задоволення освітніх потреб різних категорій громадян зокрема, і зростання освітнього потенціалу суспільства загалом. Ми погоджуємося з тим, що неформальна освіта забезпечує соціальну інтеграцію різних категорій населення до розв'язання соціально-економічних проблем суспільства, сприяє підвищенню статусу громадянина в суспільстві, його конкурентоспроможності на ринку праці. Вдосконалення неформальної освіти, на думку С. Сисоєвої, передбачає розширення варіативності освітніх можливостей для саморозвитку особистості, врахування пізнавальних потреб усіх вікових категорій громадян [61]. Як бачимо, в українських джерелах, аналогічно зарубіжним, мають місце різні визначення та їх різні трактування.

Неформальна освіта, як доведено Т. Голубенко, стосується «всіх освітніх програм, що реалізуються поза формальною освітньою системою, зазвичай є добровільною і короткотривалою. Такі програми визначаються широкою різноманітністю, наприклад, оволодіння другою мовою, набуття умінь розв'язання конфліктів, формування лідерських рис, програми психолого-педагогічного спрямування. Ці програми на відміну від формальної освіти не вимагають попереднього навчання. Процес навчання забезпечують інструктори. Важливою проблемою є визнання кваліфікацій, здобутих у закладах неформальної освіти» [14, 156].

Шведським дослідником С. Ларссоном виділені положеннями щодо соціально-педагогічного значення неформальної освіти та її ролі у суспільстві: вільний доступ осіб до участі (незалежно від статусу, гендеру, місця проживання, національності, віку); диференціація змісту навчання залежно від освітніх й особистісних потреб; інтерактивність та інноваційність форм навчання; можливість створення та використання соціальної влади шляхом пропагування ідей [82].

Отже, становлення неформальної освіти населення, як особливої організаційної форми освіти, в зарубіжних країнах характеризується

залежністю від економічної і соціально-політичної ситуації в суспільстві.

На початку XXI ст. в Україні неформальна освіта набула все більшого поширення. Як зазначають українські науковці О. Аніщенко, Л. Лук'янова, С. Прийма, для України актуальність неформальної освіти будь яких груп населення зумовлена багатьма чинниками, серед яких – «труднощі щодо адаптації ... населення до нових соціально-економічних умов, зниження зайнятості дорослого населення, зростання безробіття, зниженням рівня доходів на душу населення, втрата кваліфікації ... населення та відсутність необхідних навичок, небезпека зниження рівня доступності освіти для дітей, чії батьки соціально та економічно неадаптовані у суспільстві» [2, 3]. Науковці зазначають, що ця освіта сприяє формуванню суспільства шляхом задоволення культурно-освітніх потреб та адаптації різних категорій населення до конкретних виробничих й економічних умов регіонів, є умовою саморозвитку і самореалізації особистості шляхом активної громадської, волонтерської діяльності у різних суспільних галузях, сприяє набуттю індивідуального соціального і професійного досвіду.

У наукових працях О. Аніщенко [1], О. Василенко [11], С. Прийми [58] засвідчено, що впровадження неформальної освіти молоді як у розвинених країнах, так і тих, що розвиваються, передбачає врахування інтересів особистості її потреб, сприяє здобуттю освіти всіма охочими, незалежно від віку, статі, соціального стану та місця проживання. Така освіта, на думку О. Василенко, є людиноцентричною, що «сприяє формуванню індивідуальної неповторності особистості» [11, 38], а тісний зв'язок із навколишнім середовищем і спрямованість на будь-які соціальні, професійні, етнічні, вікові групи населення сприяють подальшій соціалізації молоді. У цьому контексті, на наш погляд, поширення неформальної освіти в професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів підвищує рівень цієї підготовки.

Системний підхід до освіти в сучасній Україні дозволяє розглядати її структуру на таких рівнях: формальний, неформальний, інформальний. На основі аналізу наукових джерел було унаочнено місце неформальної освіти в

структурі освіти України XXI ст. та відображено на рисунку 1.1.

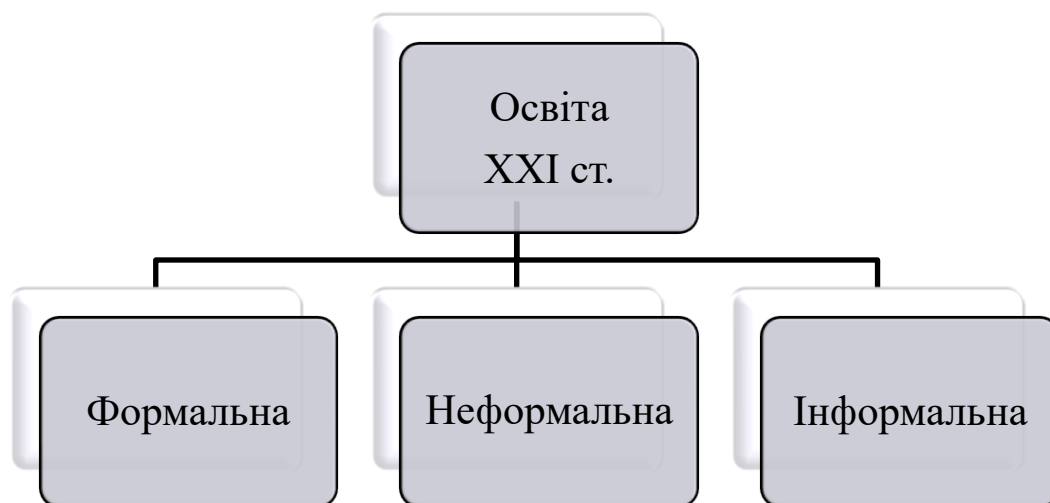

Рисунок. 1.1. – Місце неформальної освіти в структурі освіти України XXI ст.

Отже, терміносполуку «неформальна освіта», на нашу думку, варто зарахувати до загально педагогічних і власно соціально-педагогічних понять, оскільки її характеристики містять у собі позначення основних понять педагогіки і назви напрямів у соціальній педагогіці. Неформальна освіта є сучасним освітнім трендом у країнах світу і водночас визначальним фактором сфери зайнятості й соціального забезпечення.

Неформальну освіту, на нашу думку, можна розглядати одночасно як суспільну підсистему, так і автономну складну систему, що містить значну кількість підсистем нижчого порядку та взаємодіє із системами вищого порядку. Неформальні освітні підсистеми можна класифікувати за цілями, рівнями, ступенями й формами. Предметом наукового пізнання можуть виступати як окремі підсистеми, так і їх розвиток і взаємозв'язок у динаміці.

Предметом вивчення неформальної освіти ми визначаємо теорію і практику організації системи позаінституційної освітньої діяльності різних вікових і соціальних груп населення. Важливо зазначити, що предмет вивчення, як підкреслює Н. Павлик, перебуває у функціональній залежності від

методології дослідження загалом та суб'єктивних поглядів дослідників зокрема. Це призводить, на думку дослідниці, до його постійної видозміни, трансформації, переформування [48]. Акцентуємо, що неформальна освіта не може розглядатися відірвано від соціальних змін і викликів суспільства. Це підтверджується функціонуванням неперервності освіти, зумовленою дією двох взаємопов'язаних чинників: постійні зміни в оточуючій дійсності та постійне прагнення людини до самореалізації і самовдосконалення. Важливо зауважити, що результати неформальної освіти в Україні поки що не мають визнання на ринку праці і не можуть впливати на визначення кваліфікації соціального педагога. Однак, у світлі ідеї неперервної освіти, вона разом із самоосвітою набуває значної вагомості.

Отже, варто наголосити на інтердисциплінарному характері неформальної освіти, що є педагогічним поняттям, й містить соціально-педагогічний зміст щодо виконання ряду значущих соціальних функцій і використання здобутків соціально-педагогічної теорії і практики.

Базисним поняттям нашого дослідження також є поняття «майбутній соціальний педагог», яке проаналізовано в працях зарубіжних і вітчизняних науковців (В. Бочарової, О. Беспалько, Р. Вайноли, А. Капської, В. Поліщук). Охарактеризуємо спочатку поняття «соціальний педагог».

В. Бочарова розглядає соціального педагога як педагогічно орієнтованого соціального працівника у галузі педагогіки відносин у соціумі [8]. Соціальний педагог, на думку О. Беспалько, – це спеціаліст, зайнятий «у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності, що організовує взаємодію освітніх і позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення у соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку» [8, 69].

Так В. Поліщук, характеризує соціального педагога як фахівця, що «покликаний творчо реалізовувати систему соціально-педагогічного сприяння розвитку і саморозвитку особистості, створювати умови найбільшого сприяння реалізації життєвих потреб і можливостей кожної людини» [56].

У малій енциклопедії з соціальної педагогіки соціального педагога розглядають як «особу, фах якої – соціально-педагогічна робота й освітньо-виховна діяльність» [24, 249]. І. Зверева підкреслює, що в Україні професія «соціальний педагог» була введена до кваліфікаційного переліку лише у 2002 р.

Ми погоджуємося із визначенням Н. Сейко, що соціальний педагог — «це спеціаліст, котрий здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки й допомоги у процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження» [60, 24].

Проведений порівняльний аналіз визначення поняття «соціальний педагог» у працях українських науковців й енциклопедичній літературі дозволив узагальнити, що «соціальний педагог» – це спеціаліст, що організовує соціально-педагогічну роботу з дітьми, молоддю, дорослими в різних соціокультурних середовищах (мікро-, мезо- і макросоціумі); виступає посередником і організатором взаємодії між особистістю і різними соціальними інститутами; здійснює захист інтересів і законних прав людини; допомагає у вирішенні проблемної соціальної ситуації, доцільно використовуючи певні соціально-педагогічні ресурси та інструменти соціальної роботи.

Теоретичний аналіз науково-нормативної і соціально-педагогічної літератури, дозволив констатувати, що поняття «майбутній соціальний педагог» слід розуміти в контексті майбутнього спеціаліста, що отримує фахову підготовку (за кваліфікаційним рівнем бакалавр, магістр) за освітньо-професійною програмою бакалавра (магістра) за спеціальністю «соціальна педагогіка». Ми погоджуємося з твердженням Р. Вайноли, що сучасна професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів повинна відповідати «світовим стандартам професії, завданням соціальної освіти та відбуватися відповідно державного соціального замовлення, потреб громади та окремих соціальних груп» [10, 19].

Як зазначає П. Шептенко, базовими характеристиками майбутніх соціальних педагогів є: здатність забезпечувати посередництво між особистістю, сім'єю і різними державними, громадськими структурами та

установами; здатність виконувати роль «третьої особи», між особистістю і мікросередовищем, між дітьми і дорослими, сім'єю і суспільством; уміння впливати на стосунки між людьми, на ситуацію в мікросоціумі, стимулювати клієнта до діяльності; вміння працювати в умовах неформального спілкування з позиції неформального лідера, радника, помічника у формуванні активної життєвої позиції клієнта [78].

На думку О. Пожидаєвої, сферами професійної діяльності майбутнього соціального педагога є: «освітньо-виховна (заклади освіти, позашкільні заклади, освітні центри, центри освіти дорослих тощо); соціально-медична (лікарні, санаторії, реабілітаційні центри); соціально-захисна (центри соціального обслуговування населення, соціальні служби для дітей, сім'ї та молоді, соціальні гуртожитки); пенітенціарна (приймальники-розподільники для дітей та молоді, виховні колонії, ювенальні суди для неповнолітніх); культурно-дозвілєва (культурно-освітні центри, заклади дозвілля)» [55, 68].

А. Капська зазначала, що складовими професійної характеристики соціального педагога є особистісний, когнітивний і технологічний показники. Особистісний показник визначено як сукупність індивідуально-психологічних рис особистості і сформованість мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності. Когнітивний показник слід розуміти як наявність професійних знань. Технологічний показник – це здатність переносити набуті теоретичні знання на практику, володіння практичними уміннями та навичками професійної діяльності [29]. Підкреслимо, що в соціально-педагогічній літературі професійна характеристика соціального педагога містить кілька показників (особистісний, когнітивний і технологічний), відповідно до яких соціальний педагог виконує певні професійні функції.

Важливим для нашого дослідження є розуміння понять «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів» і «зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів».

На нашу думку, неформальну освіту майбутніх соціальних педагогів у широкому сенсі слід розуміти як процес додаткового короткочасного

цілеспрямованого й особистісно орієнтованого навчання студентської молоді. Ця освіта організована поза межами змісту, форм закладів освіти і державних інституцій. Участь студентів у неформальній освіті характеризується передумовами, принципами і закономірностями, які дають можливість стверджувати про наявність залежності між результатами неформальної освіти та процесом формування професійних умінь, навичок і компетенцій.

Узагальнюючи трактування неформальної освіти (див. додаток А) і категорії «майбутні соціальні педагоги» нами визначено у таблиці А.2, що під поняттям «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів» слід розуміти спеціально організовану освітню діяльність по сприянню процесу, в межах якого студенти спеціальності «соціальна педагогіка» можуть свідомо розвиватися в особистісному і професійному напрямку, самостійно спиратися на власні навчальні можливості за допомогою підвищення рівня знань, умінь й навичок.

У ХХІ ст. розпочинається трансформація національних систем освіти на компетентнісні засади, у розвинених країнах світу впроваджуються компетентнісної ідеї в освіту. О. Локшина зазначає, що «зміст освіти розглядається як основний інструмент у цьому процесі – відбувається відхід від усталеної практики структурування змісту на основі предметного принципу, який передбачає відповідність структури змісту освіти структурі галузей наукових знань, відповідно – відхід від багатопредметності та орієнтації на кількісне нарощування знань з вузькопредметних галузей» [35, 139]. За компетентнісного підходу зміст освіти визначатися не шляхом конкретизації кількості навчальних предметів, а завдяки визначенню результатів, які планується отримати на національному рівні, на рівні освітніх галузей та навчальних досягнень учнів, сукупність яких відображається в Державних стандартах.

Отже, відбувається перехід на компетентнісну модель освіти, а базова розглядається як підґрунтя для формування ключових компетентностей.

Як зазначають видатні науковці в галузі філософії освіти

(В. Андрющенко, В. Кремень), саме зміст освіти набув виключного значення в межах класичної парадигми освіти. Відомо, що зміст освіти у закладах вищої освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки майбутніх фахівців, структурно-логічною схемою їх підготовки, навчальними програмами дисциплін, нормативними актами органів державного управління освіти та закладу вищої освіти і відображається у відповідній навчально-методичній документації: підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах.

М. Фіцула зміст освіти розглядає удвох контекстах:

1) як систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до майбутньої праці;

2) як педагогічно адаптовану систему знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості [72].

Грунтуючись на наведених трактуваннях, термін «зміст освіти» (освіти як процесу в контексті професійної підготовки) визначаємо як педагогічно обґрунтовану, логічно впорядковану й зафіксовану в навчальній документації наукову інформацію.

Нині спостерігається зміна акцентів від класичної парадигми до діяльнісного підходу в освіті. Основна мета професійної освіти розглядається зараз як формування у майбутніх фахівців здібностей до активної діяльності, до праці в усіх її формах, в тому числі і до творчої професійної праці. У працях філософів відмічалось, що досить довго освіта всіх рівнів в Україні будувалася за класичною моделлю, на основі гностичного підходу. Проведений дослідниками проблемно-орієнтований аналіз стану сучасної вищої школи дозволив визначити основні напрямки подальшого розвитку вищої професійної освіти та її реформування: диверсифікація, демократизація, інтегрованість, неперервність, гуманізація, інтеграція з наукою і виробництвом [69].

У контексті нашого дослідження поняття «зміст неформальної освіти

майбутніх соціальних педагогів» слід розуміти як систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток здібностей і компетенцій майбутнього соціального педагога, формування у нього світогляду, моральної поведінки, підготовку до майбутньої професійної діяльності. Наголосимо, що вивчаючи зміст неформальної освіти, передусім варто зважати на те, щоб він відповідав потребам суспільства щодо підготовки майбутнього фахівця. Навчальний матеріал, який включають до змісту неформальної освіти, повинен мати високу практичну значущість. При цьому слід враховувати реальні можливості процесу неформальної освіти (закономірності, принципи, методи, організаційні форми, стан навчально-методичної і матеріальної бази тощо).

Теоретичний аналіз наукових праць з неперервної й неформальної освіти зарубіжний й українських науковців С. Вершловського [13], С. Ларсона [82], М. Нортон [83], О. Василенко [13], С. Закревської [23], О. Огієнко [44], Н. Павлик [47] дозволив констатувати, що основними провайдерами неформальної освіти за кордоном виступають громадські об'єднання, професійні спілки та освітні і дозвілєві заклади. Розвиненим країнам притаманна розгалужена мережа неформальної освіти, розроблена нормативно-правова база її функціонування та забезпечення.

Таким чином, аналіз категоріального базису дослідження в нормативних документах, у філософській, педагогічній, соціально-педагогічній та довідковій літературі свідчить про складність розглянутих понять та неоднозначність думок науковців щодо їхнього визначення. З'ясовано, що здійснюється перехід від традиційної моделі, орієнтованої на підготовку фахівця, до поліфункціональної моделі, в основі якої розвиток особистості і професіонала, формування здатності до саморозвитку і професійного самовдосконалення. Результати здійсненого аналізу стають підґрунтям для аналізу сучасних теоретичних підходів щодо організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів у наступному підрозділі.

1.2. Сучасні теоретичні підходи до організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів

Вивчення теоретичних засад неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів потребує аналізу сучасних теоретичних підходів до її організації. Так, при окресленні концепції неформальної освіти дослідники визначають різні вихідні теорії. А саме, виходячи з мети неформального навчання як створення умов для реалізації потенціалу і здібностей тих, хто навчається, важливими для розвитку теорії є погляди Дж. Дьюї [17] щодо необхідності врахування інтересів і нахилів особистості при доборі змісту та форм освіти. Теорія Дж. Дьюї розглядає навчання як соціально-інтерактивний, максимально індивідуалізований процес рівноправної взаємодії суб'єктів освітнього простору.

Важливими, з точки зору методології становлення неформальної освіти є погляди М. Нортон на політичні та державні засади формалізації освітньої діяльності в суспільстві. Автор виходить з думки, що неформальна освіта є соціальним інститутом, який або підтримує владу, або протистоїть їй, тому завданням демократичної, децентралізованої освіти є індивідуалізація, присвоєння закодованих суспільних знань через власний досвід [83].

Розглядаючи участь особистості у неформальній освіті як процес її самоактуалізації і саморозвитку не можна не згадати гуманістичну теорію навчання, в основі якої лежать ідеї А. Маслоу і К. Роджерса щодо усвідомленості навчальної діяльності, її орієнтованості на потреби учасників, її практикоорієнтованого характеру, врахування індивідуальних особливостей кожного учасника, опори на суспільні та індивідуальні цінності. На основі зазначених теорій неформальної освіти узагальнимо її принципи, які побудовані на засадах гуманістичної педагогіки: 1) орієнтованість на потреби тих, хто навчається; 2) значущість особистісного досвіду; 3) сприятливе середовище навчання; 4) розвиток емоційної сфери; 5) підвищення самооцінки; створення можливостей для особистісного й професійного саморозвитку.

Методологічно важливими, у контексті проблеми дослідження, вважаємо

виділені І. Зязюном рушійні суперечності розвитку концепції освіти, а саме між: 1) глобальним (прагнення до міжнародної інтеграції та кооперації) і локальним (відповідальність за життєздатність власної громади); 2) цілим (загальносвітова культура) та частковим (національна культура); 3) традицією (цінність набутого досвіду) та сучасністю (необхідність врахування здобутків соціального розвитку); 4) довгостроковим (як пролонгована результативність освітніх процесів і необхідність обґрунтованого реформування) та короткочасним (концентрація на забезпечення термінових потреб внаслідок швидкого реагування) [28]. У зв'язку з цим, неформальна освіта має потенціал щодо вирішення означених суперечностей шляхом інтеграції індивідуального й соціального досвіду особистості; адже, будучи орієнтованою на задоволення індивідуальних потреб її учасників вона реалізується через групове спілкування на умовах толерантності, рефлексії, зворотного зв'язку.

За результатами досліджень О. Огієнко [44] нами встановлено, що ситуація розвитку сучасної неформальної освіти у країнах Європейського Союзу характеризується відродженням традицій громадської освіти; перенесенням ідеї особистісного самовдосконалення у нові контексти, зокрема на робочі місця; підтримкою навчальної діяльності людей похилого віку. Наприклад, у дослідженні О. Шапочкіної описано, що розвиток неформальної освіти в Німеччині виник у результаті порівняння шкільної успішності різних країн світу, після чого у діяльність формальних закладів освіти було введено експериментальну модель такого неформального навчання як «школа повного дня». У цій країні також працюють центри вільного часу і молодіжні клуби. Дослідницею виділено тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх педагогів у Німеччині: державна підтримка та громадянська ініціатива; взаємовплив і взаємодоповнення формальної та неформальної освіти у системі неперервної професійної освіти; варіативність методичного забезпечення реалізації завдань неформальної освіти тощо [76].

Відзначимо, що нині становлення неформальної освіти у країнах ЄС характеризується широким політичним, державним та соціальним визнанням її

значущості та впровадженням форм і методів її організації, залежно від потреб населення. Інституції неформальної освіти в Європі, як зазначає Н. Павлик, різняться залежно від соціально-політичної та економічної ситуації у країні; водночас, основними провайдерами освітніх послуг є державні установи та громадські об'єднання [48].

У контексті нашого дослідження викликає інтерес досвід організації неформальної освіти молоді в університетах США та Канади. Наприклад, процес професійної підготовки магістрів ґрунтується на індивідуалізації навчання через неформальні вибіркові навчальні курси, що впроваджуються «асинхронно», тобто без врахування академічного року, нормативно встановленого терміну навчання, академічної групи, тощо – це дозволяє студентам спеціалізуватися у бажаній для них галузі або отримувати поглиблену підготовку. Головними принципами професійної підготовки, як зазначає О. Зіноватна, є гнучкість, варіативність і прагматичність (професіоналізація), що орієнтована на створення міждисциплінарних спеціальностей і, відповідно, курсів за вибором [25].

Системний підхід до оцінки стану й форм неформальної освіти в контексті професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів в Україні дозволяє розглядати її структуру на декількох рівнях: формальному, неформальному та інформальному. Формальний рівень її організації побудований на наявних соціальних нормах і культурних традиціях; включає нормативно-правові затверджені ступені, форми, ланки та підсистеми; характеризується централізованістю, масовістю, сертифікованістю, обов'язковістю, уніфікованістю та об'єктністю. Неформальний рівень організації професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів розвивається як інноваційний, додатковий, громадсько зумовлений; включає освітню діяльність позаінституційного характеру; характеризується орієнтованістю на освітні, особистісні й професійні потреби майбутнього педагога, суб'єктністю, децентралізованістю, індивідуалізованістю, добровільністю. Інформальний рівень її організації відображає весь потік

інформації, що не є систематизованим або цілеспрямованим; характеризується вибірковістю, ситуаційністю, стихійністю.

Отже, у подальшому, для розуміння професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, важливим є системний підхід, який полягає у відносній самостійності компонентів, що розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язках з іншими. Системний підхід дозволяє виявити інтегративні системні властивості та якісні характеристики професійної підготовки. У вимірах цього підходу професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів у неформальній освіті розглядається як сукупність взаємопов'язаних компонентів, а саме: мети, етапів, змісту підготовки, форм і методів, засобів навчання і розвитку компетенцій. Системний підхід також передбачає забезпечення принципу системності у формуванні знань, навичок, умінь і компетенцій майбутнього фахівця. Він акцентує увагу на інтеграційних властивостях і зв'язках професійної підготовки в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. У контексті цього підходу різноманітні елементи набувають діалектичних змістових зв'язків інтеграції і дають можливість сформувати у студентів готовність до майбутньої професійної діяльності.

Близьким і логічно послідовним до попереднього є компетентнісний підхід. Використання цього підходу полягає в тому, що при конструюванні та реалізації змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів у неформальній освіті орієнтуються на сукупність професійних компетенцій як результат і головний критерій її ефективності. Цей підхід вимагає визнання унікальності соціально-педагогічної діяльності. Компетентнісний підхід в освіті у всіх аспектах найглибше відображає процес оновлення вищої освіти як у всіх європейських країнах, так і в Україні зокрема. В. Химинець стверджує, що компетентнісний підхід переміщує акценти із процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку здатності особистості практично діяти і творчо застосовувати здобуті знання й набутий досвід у різних ситуаціях [74].

В умовах компетентнісного підходу дослідники здебільшого акцентують

увагу на результаті навчання, який розглядається не як сукупність засвоєної інформації, а як здатність людини діяти в різних професійних ситуаціях. Із цих позицій українські вчені О. Овчарук, Л. Хоружа конкретизують поняття «ключові компетенції». Так, О. Овчарук визначає поняття «ключових компетентностей» як таких, що «дають змогу особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах, роблять внесок у поліпшення якості суспільства і сприяють особистому успіхові, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер» [31, 11]. Л. Хоружа наголошує, що поняття «ключові компетентності» стосується не тільки змісту освіти, а ще й передбачає формування в студентській молоді певних навичок для життя й діяльності в соціальній сфері суспільства [75].

Узагальнюючи проаналізовані наукові джерела з проблеми впровадження компетентнісного підходу в освіту, ми дійшли висновку, що при організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів цей підхід забезпечує спрямованість процесу професійної підготовки на формування та розвиток у студентів ключових (базових, основних) і предметних компетентностей. Впровадження компетентнісного підходу у неформальну освіту сприяє професійному становленню майбутнього соціального педагога. Розвиваються складові (загальна, інтегральна, спеціальна) професійної компетентності, формуються необхідні ключові (інформаційні, загальнокультурні, комунікативні тощо) компетенції. На нашу думку, це сприяє зміщенню уваги з накопичення професійної інформації у площину практичного застосування отриманих знань, умінь та навичок у процесі підготовки.

Для розгляду організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів доречно застосовувати гуманістичний підхід. Дослідження С. Архіпової щодо призначення освіти у контексті гуманістичного підходу до навчання студентської молоді дозволяє виділити такі характеристики неформальної освіти як: культурна – інтерпретація та передача культурного досвіду, інтенсифікація культурного життя; соціальна – реалізація соціальних очікувань молоді; валеологічна – створення сприятливих комфортних умов

навчання; аксіологічна – спрямована на пропаганду глобальних, загальнолюдських цінностей; особистісна – формування відповідальності, розвиток світогляду; інтегративна – сприяння інтеграції у політичне, економічне, соціальне, культурне життя громад і спільнот; статусна – підвищення психологічного і міжособистісного статусу учасників засобами включення у референтне коло спілкування; розвиваюча – задоволення потреб творчого зростання особистості; корекційна – подолання різних видів функціональної неграмотності (екологічної, культурної, технічної, економічної, лінгвістичної, комп’ютерної та ін.); професійна – підготовка до професійної діяльності, перепідготовка, підвищення кваліфікації, перекваліфікація; пізнавальна – стимулювання і розвиток пізнавальних інтересів і пізнавальної активності учасників; соціально-педагогічна – засіб соціалізації молоді [4].

Т. Голубенко зазначає, що зважаючи на розвиток потреби представників соціального напрямку в «навчанні впродовж усього життя, актуальними й визнаними стають знання, уміння й навички, здобуті у системі формальної та неформальної освіти, що виводить навчання за чіткі межі інституційного простору, розширює можливості здобуття освіти у будь-який час (незалежно від віку)» [14, 154].

Сучасні дослідження теоретичних та методичних засад професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів зорієнтовано на вивчення напрямків соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів (Н. Заверико [21], Ю. Мацкевич [38]), висвітлення конкретних напрямків професійної підготовки соціальних педагогів (Р. Вайнола [9], О. Пожидаєва [55], О. Філь [71]), розгляд різних аспектів власне процесу професійної соціально-педагогічної підготовки (З. Бондаренко [7], З. Фалинська [70]), проблемах професійно-особистісного становлення майбутнього фахівця (О. Гура [15], І. Козич [30], О. Пономаренко [57], Т. Спіріна [66]).

Взаємозв’язок неформальної та соціально-педагогічної роботи представлено в роботах українських науковців С. Зінченко [26], О. Огієнко [44] та інших. Дослідники визначають роль та місце неформальної освіти у

стимулюванні соціальної відповідальності, реалізації соціальної політики, демократизації суспільства, передусім на прикладах закордонного досвіду впровадження й використання неформальної освіти. Здійснений аналіз наукових праць свідчить про досвід використання неформальної освіти для уповноваження соціально виключених категорій населення, інтенсифікації технологій подолання негативних суспільних явищ, розвитку громадянського суспільства шляхом залучення широких груп населення до особистісного розвитку й самореалізації.

С. Зінченко, досліджуючи значення неформальної освіти у процесі соціалізації, визначає такі етапи внутрішніх перетворень особистості: 1) прийняття відповідальності за власні цілі, дії та їх майбутні результати; 2) емоційне переживання щодо визначених цілей, дій та їх результатів; 3) безпосередня реалізація дій у процесі неформальної освіти; 4) усвідомлена оцінка отриманих результатів власної активності [26]. Перебіг цих етапів починається з постановки мети участі у неформальній освіті, продовжується у конкретних діях з її досягнення та завершується оцінюванням результатів, за умови успішного досвіду участі у системі неформальної освіти. Такий замкнений цикл розвитку особистісної відповідальності учасників неформальної освіти, відповідає процесу формування соціальних цінностей.

О. Огієнко виділяє інші важливі ознаки неформальної освіти при описі й аналізі шведського досвіду освіти дорослих. Відсутність «учителів» як організаторів навчально-виховних впливів; їх заміняє особистість «лідера» як провідника певних ідей, організатора взаємодії й діалогу учасників [44]. Такий підхід на думку автора, дозволяє уникнути об'єкт-суб'єктного підходу до організації навчання й виховання молоді в умовах неформальної освіти, також, він враховує досвід й інтереси всіх учасників неформальної освіти. Крім того, спільною рисою процесів неформальної освіти і соціальної педагогіки вважаємо їх почасти реактивний характер, тобто швидкі й мобільні реагування на зміни стану суспільства та його окремих систем.

У таблиці 1.1. нами було здійснено спробу порівняльного аналізу

суміжних до неформальної освіти галузей знань щодо розуміння її міждисциплінарних зв'язків із соціальною педагогікою у контексті соціально-педагогічного підходу до неформальної освіти щодо професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Таблиця 1.1

Неформальна освіта і підготовка майбутніх соціальних педагогів

Галузь знань	Предмет пізнання	Міждисциплінарні зв'язки
Педагогіка	Становлення людини у педагогічній реальності; пошук закономірностей управління педагогічними системами; виховання, навчання та розвиток особистості; особлива сфера суспільної діяльності з виховання людини, складовими частинами якої є освіта і навчання.	Позаінституційна суспільнорегульована педагогічна система, неформалізований процес навчання, виховання, особистісного й професійного розвитку майбутнього фахівця.
Соціальна педагогіка	Соціальне становлення то розвиток особистості, набуття нею соціального статусу, соціального функціонування, підтримка досягнутих та відновлення втрачених соціальних характеристик.	Створення соціально-педагогічних умов для формування професійно орієнтованої особистості майбутнього соціального педагога.

У таблиці 2.1 показано суспільно-гуманітарний характер неформальної освіти у контексті професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, яка, з одного боку, виникає у відповідь на соціальні запити й потреби майбутніх фахівців в галузі соціальної педагогіки та розглядається нами як системне освітнє новоутворення в процесі організації неперервної освіти й

демократизації суспільства, а, з іншого боку, є індивідуально й особистісно орієнтованою з огляду на учасників неформальної освіти як визначальних суб'єктів її організації та реалізації.

Узагальнимо, в українській системі формальної освіти створені зовнішні фактори для формування соціальних цінностей молоді, однак відсутні соціально-педагогічні передумови переходу цих зовнішніх факторів у громадянські цінності як внутрішні, суб'єктивні переконання молоді. Натомість, на нашу думку, неформальна освіта має значний потенціал у вирішенні охарактеризованих суперечностей внаслідок специфіки цілей і змісту освіти у вищій школі та особливої методології організації освітньої взаємодії.

Проаналізуємо взаємозв'язок неформальної освіти й процесу формування соціальних цінностей у студентів на макрорівні і мікрорівні. Макрорівень розглядаємо як площину перетину інтересів організаторів неформальної освіти й агентів формування соціальних цінностей молоді. В Україні, передусім, ними виступають громадські організації та об'єднання, клуби за інтересами, спілки. На нашу думку, цінності неформальної освіти на макрорівні цілком співвідносяться з соціальними цінностями. Вважаємо, що ціннісні орієнтації неформальної освіти і процесу формування соціальних цінностей є тотожними за концепцією, що дає змогу стверджувати про тісний ціннісний взаємозв'язок досліджуваних понять. Основною різницею між досліджуваними категоріями на макрорівні є спрямованість суб'єктів неформальної освіти, передусім, на власне вдосконалення, в той час як процеси соціально-педагогічної роботи скеровані на вдосконалення окремих ланок суспільства. Мікрорівень взаємозв'язку неформальної освіти й процесу формування соціальних цінностей у студентів розуміємо як суб'єктивну мету суб'єктів неформальної освіти, засновану на їх особистісних потребах, переконаннях, баченнях тощо. Отже, на цьому рівні існує різниця між цілями, формами, змістом і ціннісними засадами неформальної освіти і соціального виховання внаслідок почасти її індивідуальної спрямованості.

Отже, існує різниця між цілями, формами, змістом і ціннісними засадами

неформальної освіти і соціально-педагогічної роботи. Це нам дає можливість виокремити соціально-педагогічний підхід у неформальній освіті майбутніх соціальних педагогів.

Зазначений підхід до визначення змісту та форм неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів визначається потребами в організації професійної підготовки фахів або підвищення конкурентоспроможності молоді в умовах постійних трансформацій; можливістю формування соціальних компетенцій учасників процесу неформального навчання залежно від їх освітніх потреб і особистісних інтересів; необхідністю розширення доступу до освіти як умови самореалізації в суспільстві. Упровадження системи неформальної освіти у контексті цього підходу дозволяє розширити межі професійних, громадянських та особистісних компетенцій молоді за рахунок відповідності сучасних організаційних форм різним рівням впливу на особистість майбутнього фахівця.

Виокремимо основні сучасні теоретичні підходи до організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. До них, за результатами проведеного аналізу наукової літератури, слід віднести системний, компетентнісний, гуманістичний та соціально-педагогічний підходи.

Таким чином, сучасні теоретичні підходи до організації до неформальної освіти ґрунтуються на філософських та соціально-психологічних ученнях, які протиставляють за змістом формальний (як масовий, уніфікований) та неформальний (як індивідуалізований) змісти освіти. На противагу державній формальній системі освіти, орієнтованій на уніфікованого громадянина та відтворення існуючого суспільного ладу, неформальна освіта протиставляє ідею цінності освіти, орієнтованої на досвід та потреби кожної окремої особистості, що забезпечить гуманізацію та демократизацію суспільства внаслідок соціального включення суб'єктів неформальної освіти .

Водночас у контексті реалій сьогодення привертають увагу проблеми професійного розвитку студентської молоді, їх здоров'я та ефективної життєдіяльності, що зумовлює необхідність звернення до нових науково-

методичних підходів, які передбачають врахування особливостей особистості у контексті її життєвих можливостей, цілей життя, а також інноваційного потенціалу, який сприяє розвитку її професійної мобільності. Саме неформальна освіта, в умовах сучасного обмеженого освітнього простору, найбільшою мірою здатна задовольнити освітні потреби майбутніх соціальних педагогів, тому, що вона є важливим складником соціалізації студентства, допомагає опанувати нові соціальні ролі, сприяє професійному становленню й самоосвіті.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертації визначено сутність дефініцій, які розкривають специфіку змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки не існує загальноприйнятого визначення поняття «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів».

Загалом, аналіз базових понять дослідження дозволив з'ясувати стан дослідження проблеми і дав підстави для висновку, що неформальна освіта активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Однак, питання розгляду змісту неформальної освіти саме майбутніх соціальних педагогів поки що залишається мало досліджуваним явищем, зокрема з позицій теорії й практики соціальної педагогіки.

Обґрунтовано, що поняття «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів», визначено як додаткова спеціально організована освітня діяльність, в межах якої студенти спеціальності «соціальна педагогіка» можуть свідомо розвиватися в особистісному і професійному напрямку, самостійно спиратися на власні навчальні можливості за допомогою підвищення рівня знань, умінь, навичок і компетенцій.

З'ясовано, що становлення неформальної освіти в зарубіжних країнах є залежним від економічної, політичної, соціальної ситуації. Основними провайдерами неформальної освіти виступають громадські об'єднання, професійні спілки та культурно-дозвілєві й освітні заклади. Країнам з

розвиненою системою неформальної освіти притаманна розроблена нормативно-правова база організації і функціонування та державні механізми її забезпечення. В Україні, в якій неформальна освіта перебуває на етапі становлення, зростає інтерес науковців щодо визначення сутності, змісту та функцій неформальної освіти при підготовці майбутніх фахівців.

Узагальнено, що теорія неформальної освіти ґрунтується на філософських та соціально-психологічних ученнях, які протиставляють за змістом формальний (як масовий, уніфікований) та неформальний (як індивідуалізований) змісти освіти. До основних сучасних теоретичних підходів до організації неформальної освіти майбутніх педагогів нами виокремлено й обґрунтовано системний, компетентнісний, гуманістичний та соціально-педагогічний, які ґрунтуються на філософських та соціально-психологічних ученнях, що протиставляють за змістом формальний та неформальний змісти освіти.

Доведено, що неформальна освіта у контексті професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів є перспективним напрямом сучасних соціально-педагогічних досліджень, що сприятимуть суспільним і педагогічним перетворенням внаслідок привнесення у систему освіти нової системи цінностей, закономірностей і технологій.

У наступному розділі проаналізуємо зміст, функції практик і проектів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів та критерії її результативності.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

2.1. Аналіз змісту, функцій практик і проєктів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів

У концептуальному аспекті на основі теоретичного аналізу наукової літератури, проведеного в першому підрозділі, констатуємо, що підготовка до діяльності в системі освіти розглядається у кількох значеннях, зокрема, як: 1) цілісний педагогічний процес, що включає виховання, навчання, освіти, розвиток, самовиховання та самоосвіту; 2) окремий вид підготовки (професійної, соціально-педагогічної тощо); 3) процес підготовки майбутнього професіонала; 4) розвиток особистості професіонала; 5) професійний розвиток фахівця. Це стосується й професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах неформальної освіти.

Враховуючи попередній зарубіжний й український практичний і теоретичний досвід, професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів нами об'єднано в декілька груп. Це підготовка в: 1) закладах вищої освіти (факультети, які готують фахівців зі спеціальності «соціальна педагогіка»; 2) закладах та установах неформальної освіти (гуртки, тренінгові центри, центри освіти дорослих, соціально-педагогічні клуби, соціальне волонтерство); 3) позаосвітні заклади та установи (заочні школи майбутніх соціальних педагогів, соціально-педагогічні класи тощо).

Як приклад розглянемо стан фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів у ЗНУ. Підготовка здійснюється за освітньою програмою «Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня спеціальності 231 – «Соціальна робота» галузі знань 23 – «Соціальна робота». Запропонована освітня програма розроблена згідно зі стандартом вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна

робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та є нормативним документом ЗНУ, у якому визначається зміст навчання, встановлюються вимоги до обсягу та рівня освітньої підготовки фахівця спеціальності 231 «Соціальна робота», освітньо-професійної програми «Соціальна педагогіка». Зміст підготовки базується на компетентнісному підході і поділяє філософію визначення вимог до фахівця, закладену в основу Болонського процесу та в міжнародному Проекті Європейської Комісії «Tuning Educational Structures in Europe», TUNING. Реалізація зазначеного підходу до підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах вищої освіти здійснюється шляхом створення однозначного зв'язку зовнішніх цілей вищої освіти та дисциплінами, практиками й індивідуальними завданнями для студентів [45].

Зміст підготовки майбутніх соціальних педагогів ґрунтується на нормативно-законодавчому забезпеченні: Законах України «Про освіту» (2017 р.) [53], «Про вищу освіту» (2014 р.) [51], Національному класифікаторі України (2010 р.) [42], Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (2015 р.) [42], Положеннях закладу освіти та Освітньо-професійній програмі «Соціальна педагогіка» [45].

В освітньо-професійній програмі зазначений нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання, до основних змістових характеристик якого віднесено: здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами; ідентифікувати, формулювати і розв'язувати завдання у сфері соціальної та соціально-педагогічної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід; розробляти перспективні та поточні плани, програми проведення заходів, оперативно приймати ефективні рішення у складних ситуаціях; використовувати спеціалізоване програмне забезпечення у ході розв'язання професійних завдань; аналізувати соціально-психологічні процеси в малих та великих групах. якість професійної діяльності у соціальній

сфері; формувати здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах; використовувати методи профілактики для запобігання можливих відхилень у психічному розвитку, порушень поведінки, міжособистісних стосунків, для розв'язання конфліктів, попередження соціальних ризиків та складних життєвих обставин; визначати зміст співпраці з організаціями-партнерами в соціальній сфері для виконання завдань професійної діяльності; налагоджувати співпрацю з представникам різних професійних груп та громад; використовувати стратегії індивідуального та колективного представництва інтересів клієнтів: виявляти сильні сторони та залучати особистісні ресурси клієнтів, ресурси соціальної групи і громади для розв'язання їх проблем, виходу із складних життєвих обставин: конструювати процес та результат соціально-педагогічної роботи в межах поставлених завдань, використовувати кількісні та якісні показники, коригувати план роботи відповідно до результатів оцінки тощо [45, 9–10].

У процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах вищої школи її зміст повинен повною мірою забезпечити становлення їхньої особистості як суб'єкта професійної діяльності, який усвідомлює й приймає свою професійну місію як найважливіший інститут соціалізації. У нормативній документації зафіксовано, що цей зміст може бути конкретизованим на рівні навчального плану та робочих програм навчальних дисциплін, а також деталізованим на рівні навчального матеріалу і професійній майстерності викладача. Отже, ми розуміємо орієнтацію змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів у закладах вищої освіти на підготовленість студентів до професійної діяльності.

Як зазначає С. Харченко [73], зміст професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів потребує розробки його теоретичних засад, визначення науково-педагогічних умов організації, критеріїв і показників ефективності і результативності. Вивчення наявного змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів як категорії студентської молоді визначається потребами

систематизації наявних практик і проектів задля виявлення основних тенденцій становлення цієї ланки освіти в Україні; вивчення стану, цінностей та теоретичних підходів організації неформальної освіти; розробки методичних рекомендацій щодо використання та поширення наявного практичного досвіду.

Зміст неформальної освіти майбутніх педагогів відображає вимоги до фахівців у середовищі, яке постійно змінюється. За твердженням С. Зінченко, в умовах сучасного науково-технічного прогресу змінюється зміст і характер праці, а неформальна освіта стає важливим чинником розвитку особистості на всіх етапах її професійного шляху [27].

Зміст призначення неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, на нашу думку, полягає в перетворенні особистісних потреб студентів і проходить у кілька етапів:

- 1) прийняття людиною на себе відповідальності за власні дії, результат яких завчасно невідомий;
- 2) переживання стосовно реалізації різних варіантів майбутнього, власної приналежності до побудови образу бажаного результату, здібності реалізувати задумане;
- 3) реалізація можливостей, що відкриваються в певній діяльності;
- 4) прийняття відповідального рішення про припинення дій;
- 5) усвідомлена оцінка результату як особистісного новоутворення, що досягається завдяки власній активності.

Логіка системного підходу зумовлює необхідність вивчення змісту практик і проектів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів як системного явища, яке утворюється у зв'язку і внаслідок включення студентів у діяльність, що вимагає оцінювання у процесі виконання функцій організації, контролю, планування, корегування та досягнення певного результату діяльності.

У структурі змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів необхідно враховувати особливості організації і впровадження соціально-педагогічних проектів і практик. Наголосимо, що сфера неформальної освіти в Україні активно почала розвиватися на початку XXI ст., що було детерміновано

низкою соціальних і освітніх змін: розширенням доступу до запозичення результативних форм освіти розвинених країн, розвитком громадянської активності населення.

З метою забезпечення об'єктивності інформації щодо існуючих в Україні практик і проєктів неформальної освіти населення нами проаналізовано кращі практики і проєкти організації неформальної освіти у навчальних закладах України в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Основними цілями цих практик і проєктів стало поширення ідей неформального навчання молоді, обмін досвідом додаткової соціальної освіти, можливість популяризувати неформальні форми освіти як основу розвитку громадянського суспільства [47, 119].

Представимо назви проєктів, які стали підґрунтям вивчення практики неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів: «Інша Освіта» м. Київ (проводить неформальні навчальні програми та семінари з питань громадянської активності, критичного мислення, побудови діалогу, місцевої історії та активізації сільської молоді); «Українська Академія лідерства» м. Київ (організовує і проводить навчальну програму для молоді, яка має загальну середню освіту, спрямовану на розвиток особистості та соціальне лідерство та проводиться за підтримки міжнародних та українських донорів, політиків та громадських діячів); «Міжнародні Дні освіти дорослих в Україні» м. Київ; курси англійської мови в різних регіонах України («Англійська мова для міжкультурного спрямування», м. Бердичів; «Поліглот» м. Запоріжжя; «Англійська для дітей» м. Київ; «Фахові групи англійської мови» м. Житомир тощо); гендерні центри («Гендерний відкритий університет» м. Харків; «Центр гендерної освіти молоді» м. Запоріжжя, «Гендерний центр Уманського державного університету» м. Умань); університети третього віку («Поділля–соціум» м. Вінніца); «Здоровий вибір»: соціальний проєкт підвищення життєвої компетентності підлітків м. Конотоп; «Культурно-просвітницькі заходи біологічного та екологічного змісту» м. Запоріжжя; «Профілактика комп'ютерної залежності у молодших школярів» м. Слов'янськ; «Уроки

толерантності» м. Харків; «Школа молоді сім'ї» м. Житомир; «Правова свідомість дитини» м. Вінниця; «Школа вожатих» м. Запоріжжя; «Майстерня громадянської освіти» м. Київ.

За даними дослідження Н. Павлик змістовий аналіз практик неформальної освіти в Україні здійснювався за критеріями: теоретичні підходи, цінності, основні процеси, систематичність, фінансування, рівень упровадження. Наприклад, за рівнями упровадження неформальної освіти в Україні представлено проекти таким чином (див Рисунок 2.1): міжнародний – 1 (4,17 %), всеукраїнський (загальнодержавний) – 4 (16,67 %), регіональний – 1 (4,17 %), територіальний (місцевий) – 7 (29,17 %), навчального закладу – 10 (41,67 %), індивідуальний – 1 (4,17 %) [47, 121].

Рисунок 2.1.– Рівні упровадження неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів в Україні.

Як бачимо, більшість проектів – це проекти на рівні закладів освіти. Дослідницею неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів Н. Павлик доведено, що рівень упровадження проекту корелює із джерелами фінансування. Так, проекти з вищим рівнем упровадження переважно фінансуються за грантові кошти. Проекти на рівні закладів освіти – реалізуються за умови використання ресурсів самих закладів і додаткового

фінансування не передбачають. Встановлено, що половина досвіду неформальної освіти (майже 41,67 %) реалізується без фінансової підтримки, за рахунок ініціатив, волонтерства та власних дослідницьких інтересів організаторів проєктів. Це, на нашу думку, дозволяє виділити таку характеристику сучасного стану неформальної освіти в Україні як зростання інтересу до неформальної освіти та соціальної активності закладів освіти, у зв'язку з чим активісти самостійно створюють форми його реалізації в системі формальної освіти. Відзначимо, що відсутність фінансування не дозволяє поширити такий позитивний досвід.

На сьогодні в усіх регіонах України створено центри неформальної освіти для різних категорій дорослого населення, які функціонують як самостійні інституції, а також як підрозділи освітніх та культурних інституцій (загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих закладів освіти, бібліотек, музеїв тощо). При місцевих громадах також діють такі центри, які власно є громадськими організаціями. Важливим у контексті нашого дослідження є аналіз діяльності центрів неформальної освіти в регіонах України. Так, наприклад, навчання характеризується широким спектром освітніх послуг, різноманітністю тематики, форм освітніх і просвітницьких заходів для різних соціальних груп населення. Таке навчання в умовах неформальної освіти спрямоване на набуття компетенцій, уможливорює взаємодію та співпрацю освітньо-культурних інституцій для молоді та дорослих. За даними досліджень відділу андрагогіки Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, в країні вже створено Центр освіти дорослих (ЦОД) на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (2014 р.), Сумського державного університету (2016 р.), вечірньої (змінної) школи III ступеня №18 Деснянського району м. Києва (2015 р.), Нікопольської школи мистецтв (2017 р.) та ін. З ініціативи викладачів Бердянського педагогічного університету також створено ЦОД (2015 р.). Відзначимо, що центри освіти дорослих у містах Мелітополі та Бердянську (Запорізька область) мають таку спільну рису, як неприбутковість. Метою їх

діяльності є сприяння розвитку системи неформальної освіти населення, проведення досліджень щодо освіти різних категорій населення в контексті соціально-економічних процесів, які відбуваються в Україні, а також підвищення ефективності адаптації людей до суспільних змін. Підкреслимо, що створення центрів неформальної освіти, зумовлене потребою розширення сфери освітніх послуг, що надаються різними групами населення, активізацією всіх форм освітньої діяльності, оскільки ті, хто навчаються, мають потребу в особистісному й професійному вдосконаленні.

Варто зазначити, що в Україні з кожним роком усе більшого поширення набуває неформальна освіта на виробництві, корпоративне навчання, як відкрита, інноваційна, самостійна, адаптивна освітня структура для забезпечення випереджувального розвитку персоналу організацій, підприємств та установ, що передбачає врахування особливостей контингенту слухачів, єдність і взаємозв'язок професійного навчання з самоосвітньою діяльністю. Наприклад, у Законі України «Про професійний розвиток працівників» (2012 р.) під неформальним професійним навчанням працівників розуміється «процес набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, не регламентований місцем набуття, строком та формою навчання, що здійснюється за згодою працівників безпосередньо у роботодавця згідно з рішенням роботодавця за рахунок його коштів з урахуванням потреб власної господарської чи іншої діяльності» [54]. На нашу думку, таке визначення не є коректним, оскільки воно суперечить базовим ознакам неформальної освіти. Проте, наявність визначення неформального професійного навчання дозволило розробити державний механізм підтвердження кваліфікації за результатами неформальної освіти. Вважаємо, що в процесі оновлення змісту неформальної освіти необхідно враховувати особливості студента як дорослої людини і творчої особистості.

За даними наукових досліджень відобразимо концепції, на яких ґрунтується зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

До них віднесено:

1) концепція навчання у сфері прав людини (проекти, орієнтовані на засвоєння й відстоювання учасниками прав людини);

2) концепція освіти дорослих (проекти, зорієнтовані на популяризацію громадянської освіти різних верст дорослого населення, на підвищення конкурентоспроможності молоді і працевлаштування, на взаємодію різних вікових груп учасників);

3) концепція культурних відмінностей (проекти, спрямовані на формування міжкультурної толерантності та взаємодії);

4) концепція «Рівний – рівному» (навчання через організацію взаємодії однолітків).

Таким чином, в нашій країні неформальну освіту молоді реалізують у площині навчально-просвітницьких ініціатив, поширених у всіх регіонах, і спрямовують на розвиток додаткових умінь і навичок різних категорій молоді. З'ясовано, що найбільшого поширення набули оздоровчий, лінгвістичний, інформаційно-комунікаційний, мистецький, психолого-реабілітаційний напрями неформальної освіти. Неформальну освіту молодь можуть здобути в університетах, клубах, освітніх та навчальних центрах, громадських об'єднаннях і спілках, будинках культури, музеях, бібліотеках, студіях, гуртках, школах, майстернях ремесел (зокрема, наприклад, і при релігійних установах). У тренді – курси, майстер-класи з особистісного і професійного розвитку молоді та різних категорій дорослих, які переважно функціонують як комерційні проекти.

Результати з аналізу змісту практик і проектів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволили нам здійснити спробу узагальнити особливості неформальної освіти у процесі професійної підготовки: заняття в умовах неформальної освіти мають бути інтерактивними, з використанням творчих завдань і демонструванням сучасних інноваційних технологій навчання; у ході занять обов'язково слід враховувати професійний досвід студентів надавати можливість їм розповісти про власні досягнення; неформальну освіту варто рекомендувати студентам під час проведення

окремого спецкурсу чи соціально-педагогічного тренінгу як додаткове професійно спрямоване навчання. До основних принципів організації неформальної освіти нами віднесено ті, які визначаються її базовими характеристиками: добровільність; соціальну включеність, партисипативність, децентралізованість, практико-орієнтованість, гнучкість, безоціночність, цілеспрямованість.

Проведений теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури дозволяє стверджувати, що розширення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів відбувається як реакція на соціальні зміни; в її основі лежить потреба вирішення суперечностей щодо задоволення індивідуальних та соціальних потреб особистості фахівця. Встановлено, що поняття неперервної освіти охоплює спектр трактувань і значень, які описують різні стани освіти, у тому числі неформальне навчання.

Зміст неформальної освіти залежить від предмету дослідження, однак більшість науковців дійшли висновку, що сучасною характеристикою змісту неформальної освіти є зростання ролі, й, відповідно, поширення неформальних форм навчання студентської молоді. У сучасних умовах необхідно розробляти та оптимізувати ті форми і методи роботи соціальних педагогів, які, на наш погляд, є ефективними в підготовці до професійної діяльності у закладах та установах неформальної освіти. До основних форм неформальної освіти слід віднести тренінги, гурткову роботу, ділові ігри, квести, навчальні курси в форматі дистанційного навчання, майстер-класи досвідчених фахівців, вебінари, форуми.

Взявши до уваги соціально-педагогічну літературу, охарактеризуємо майбутніх соціальних педагогів як категорію студентської молоді. Слід відмітити, що вона є специфічною соціально-демографічною групою населення, у якої по особливому здійснюється процес соціалізації. Провідною діяльністю для студентів є навчальна діяльність, яка у сучасних умовах реалізується шляхом поєднання формальної та неформальної освіти. Зміст неформальної освіти передбачає та забезпечує активну діяльність майбутнього

соціального педагога, його вмотивованість і результативність підготовки до професійної діяльності.

Теоретичний аналіз наукової літератури свідчить, що дослідники неоднозначно визначають функції неформальної освіти: залежно від дослідницьких інтересів та об'єктів дослідження. У контексті нашого дослідження неформальну освіту розуміємо як процес додаткового цілеспрямованого навчання й розвитку студентської молоді, організований поза межами змісту, форм і методів закладів вищої освіти. Участь молоді у системі неформальної освіти характеризується системою принципів і закономірностей, які у своїй сукупності дають можливість стверджувати про наявність системного підходу до розгляду функцій неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Так, С. Овчаренко визначає соціально-педагогічний потенціал неформальної освіти у контексті розгляду неформальної освіти як елементу освітнього простору України [43]. Цей потенціал нами спроектований у функції неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів: громадянська (сприяння розвитку демократії та формуванню громадянського суспільства, зростання громадянської активності різних груп населення); розвиваюча (розвиток вміння самостійно вчитися, сприяння саморозвитку молоді); навчальна (поглиблення та розширення знань, оволодіння новими знаннями та предметними компетенціями, доповнення освітніх пропозицій); професійно-адаптаційна (підвищення професійної кваліфікації учасників, формування конкурентоспроможності, адаптація до сучасних вимог ринку працевлаштування); дозвіллева (організація змістовного вільного часу різних категорій населення); необхідний елемент сучасної української системи професійної підготовки.

Педагоги визначають роль та місце неформальної освіти у стимулюванні громадянської відповідальності, реалізації соціальної політики, демократизації суспільства, передусім на прикладах закордонного досвіду впровадження й використання неформальної освіти. Так, аналіз праць українських науковців

Н. Заверико [22], Т. Спіріної [66] свідчить про досвід використання неформальної освіти для уповноваження соціально виключених груп населення, інтенсифікації технологій подолання негативних суспільних явищ, розвитку громадянського суспільства шляхом залучення різних категорій населення до дискусій, особистісного розвитку й самореалізації. Відзначимо, що представлений у проаналізованих наукових працях взаємозв'язок системи неформальної освіти й процесу формування громадянських цінностей її учасників носить декларативний характер.

Протиставляючи функції неформальної освіти формальній системі освіти, І. Пекар компетентні сну функцію виокремлює як базову, яка реалізується шляхом формування компетентностей учасників неформальної освіти у сферах, що становлять для них інтерес і не являють собою зміст формальної системи [50]. Н. Сулаєва при вивченні менеджменту неформальної освіти виділяє освітньо-інтеграційну функцію, спрямовану на інтеграцію неформальної мистецької освіти з формальною освітою вищого педагогічного навчального закладу [67].

У сучасних умовах суспільних змін, за твердженням С. Зінченко, неформальна освіта виконує комплекс функцій, що забезпечують цілісність нового виду діяльності: 1) адаптаційна – розуміння і прийняття нових умов життя; 2) інформаційна – вміння знайти, вибрати, використати необхідну інформацію, підвищити грамотність; 3) розвивальна – дозволяє оволодіти новими способами діяльності [27].

С. Зінченко, досліджуючи значення неформальної освіти у процесі соціалізації, визначає такі етапи внутрішніх перетворень особистості: прийняття відповідальності за власні цілі, дії та їх майбутні результати; емоційне переживання щодо визначених цілей, дій та їх результатів; безпосередня реалізація дій у процесі неформальної освіти; – усвідомлена оцінка отриманих результатів власної активності [26]. Перебіг цих етапів має циклічний характер – постановка мети участі окремого студента у неформальній освіті, конкретні дії з її досягнення та оцінювання результатів, за умови успішного досвіду участі у системі неформальної освіти, призводять до

повернення особистості на перший етап – постановку нової усвідомленої мети вищого порядку та прийняття на себе відповідальності за її досягнення. Такий замкнений цикл розвитку особистісної відповідальності учасників неформальної освіти, з нашої точки зору, відповідає процесу формування громадянських цінностей особистості.

Наголосимо, що за даними соціальних досліджень [41], [79] громадянські цінності є первинними по відношенню до неформальної освіти, яка без них перетвориться на самоцінність, втратить ефективність і популярність серед молоді. Тому саме організацію, упровадження й популяризацію різних напрямів неформальної освіти у молодіжному середовищі вважаємо ефективним інструментом формування громадянських цінностей студентської молоді.

Н. Павлик визначено дві базові функції неформальної освіти студентської молоді – «соціальну (зміна соціального статусу шляхом набуття додаткових компетенцій) та особистісну (самореалізація молоді шляхом задоволення актуальних потреб, інтересів та створення простору для активності)» [48, 102]. Визначені базові функції можуть бути деталізовані залежно від цілей організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, інтересів учасників освітнього простору тощо.

Аналізуючи наукові джерела, виділяємо дві площини формування функцій неформальної освіти студентської молоді: вертикальну (соціальну) – площину зростання статусу учасників та горизонтальну (особистісну) – площину розширення можливостей для задоволення потреб і інтересів студентів як майбутніх фахівців.

Уважаємо можливість формулювання твердження про інтердисциплінарний характер змісту і функцій неформальної освіти. Виходячи з характеристики представлених вище функцій, неформальна освіта може бути предметом дослідження соціальної педагогіки, психології, соціології, валеології, дозвіллезнавства та їх галузей. Зміст неформальної освіти, по своїй суті, характеризує соціально-педагогічний процес, оскільки передбачає не тільки навчання певним знанням, а ще й забезпечує і доповнює процес

освоєння соціально-необхідних конкретній цільовій аудиторії студентів професійних компетенцій.

У наступному підрозділі проаналізуємо критерії результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

2.2. Стан і критерії результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів

Теорія і практика неформальної освіти визначають її цілі через соціальні й особистісні перетворення, відповідний зміст форми та методи навчальної діяльності, орієнтовані на інтереси та пізнавальну активність учасників. Водночас, дискусійним залишається питання оцінювання результатів неформальної освіти, що зумовлюється розумінням неформального навчання як не сертифікованого, без нормативно-правових наслідків у сферах фахової освіти, працевлаштування та побудови кар'єри. Аналіз публікацій і наукових праць О. Аніщенко [2], О. Василенко [11], О. Огієнко [44] свідчить, що в педагогіці частково описано зарубіжний досвід валідації результатів неформальної освіти. Однак, системних публікацій щодо проблеми оцінки ефективності неформальних освітніх форм і методів наразі немає. Така оцінка ефективності діяльності передбачає зіставлення цілей, ресурсів та результатів. Основними цілями неформальної освіти є розвиток грамотності учасників, але, залежно від потреб, розглядається не лише базова грамотність, пов'язана з уміннями читати, писати, висловлюватися.

Водночас, недостатньо вивченими залишаються питання результативності процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів із урахуванням впливу неформальної освіти як основної умови неперервного професійного й особистісного розвитку. У зв'язку з цим визначимо стан неформальної освіти у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів. Завданнями такого визначення є: характеристика

значення неформальної освіти у професійному становленні майбутніх соціальних педагогів; виокремлення ефективності форм і методів неформальної освіти; характеристика впливу формальної і неформальної освіти на професійну компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери.

Нами було опитано засобом складання гугл-форми в онлайн режимі 39 респондентів. Відзначимо, що всі експерти мали стаж роботи в соціальній педагогіці та високий рівень громадської активності. Розподіл експертів за місцем проживання свідчить про достатньо широкі територіальні межі опитування, що дозволяє зробити результати оцінювання більш валідними, незалежними від регіону та типу поселення: м. Запоріжжя 12 респондентів; м. Київ – 8; м. Харків – 6; м. Кривий Ріг – 6; Львівська область – 7 осіб.

Отже, експертна група характеризувалася достатнім досвідом роботи у сфері неформальної освіти та досвідом професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, високою соціальною та громадською активністю та представляє різні регіони України. Опитування містило три запитання: «Чи маєте Ви досвід неформальної освіти?», «Які форми і методи неформальної освіти Ви визначили б за рейтингом використання?», «Як Ви оцінюєте потенціал неформальної освіти при підготовці майбутніх соціальних педагогів?».

На запитання про досвід участі у неформальній освіті були одержані такі відповіді: «Так, постійно» – 23 респондента (58,97 %); «Так, час від часу» – 16 респондентів (41,03 %); «Так, але рідко» – 0; «Ні, такого досвіду не маю» – 0. Більше половини опитаних постійно використовують ресурси неформальної освіти та не має жодного, хто б не мав досвіду участі у неформальній освіті.

На запитання стосовно рейтингу форм і методів неформальної освіти узагальнено відповіді таким чином: перші за рейтингом – це тренінги і майстер-класи (визначило 53,85 % респондентів); другі – відкриті університети (азначили 20,51 % респондентів); треті – участі у громадських рухах (15,38 %); четверті за рейтингом – це досвід практичної діяльності у якості волонтера (10,26 % респондентів). Спостерігаємо, що серед експертів найбільш популярними є тренінги і майстер-класи досвідчених фахівців соціальної

сфери. Згідно з результатами опитування найвищі оцінки результативності одержали форми організації неформальної освіти, які вимагають залучення фахівців, є достатньо довготривалими та системними й відображають дозвіллевий або міждисциплінарний характер освітніх послуг. Це дає змогу зробити висновок про важливість поглиблення змісту неформальної освіти та опору на інтереси майбутніх соціальних педагогів при її організації.

На запитання щодо потенціалу неформальної освіти при підготовці майбутніх соціальних педагогів відповіді респондентів розподілилися таким чином: високий відзначило 27 (69,23 %) опитаних; достатній – 12 (30,77 %) респондентів; низький – 0. Потенціал неформальної освіти, згідно з оцінками експертів, наближається до актуальності формування професійних функцій майбутніх соціальних педагогів. Форми і методи неформальної освіти можуть задовольнити потреби у професійній підготовці майбутніх фахівців із поглибленням у технології діагностики та оцінки соціальних явищ.

Представлені результати експертного опитування дають можливість сформулювати такий висновок: набула емпіричного підтвердження результативність неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. До змісту неформальної освіти при підготовці майбутніх соціальних педагогів слід віднести її практико-орієнтованість як відповідність фаховим потребам та надання інструментів для підвищення ефективності майбутньої професійної діяльності. Ця додаткова освіта характеризується постійністю, системністю і неперервністю впливу на особистісне й професійне зростання учасників, зумовлена забезпеченням потреби у саморозвитку. Перспективи використання змісту неформальної освіти вбачаємо з опорою на інтереси і потреби студентів при її організації.

Таким чином, акумулювання соціального та професійного досвіду у поєднанні із необхідністю навчатися упродовж життя, дозволяє нам висунути припущення про важливу роль неформальної освіти у процесі професійної підготовки та її вплив на формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів.

Професійна компетентність як результат навчальної діяльності вимагає виділення у її структурі компонентів і критеріїв, які легше окреслити у вигляді завдань, змісту навчальної діяльності та оцінці одержаних результатів. Відповідно, нами було проаналізовано різні підходи до визначення структурних компонентів щодо результативності професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. Зокрема, науковці виділяють такі структурні компоненти професійної компетентності майбутніх фахівців: мотиваційний (ставлення до професії), орієнтаційний (фахові знання), операційний (фахові уміння), вольовий (самоуправління) та оціночний (самооцінка відповідності) [32]; особистісний (включає гуманістичну спрямованість), когнітивний (спеціальні та міждисциплінарні знання й уміння), комунікативний (вміння будувати взаємини) [20]; соціально-правовий (взаємодія із різними суб'єктами професійної діяльності), спеціальний (самостійність виконання конкретних видів діяльності), персональний (здатність до професійної самореалізації), аутокомпетентний (рефлексія та корекція професійних деструкцій), екстремальний (стресостійкість та працездатність у екстремальних ситуаціях) [36]; освітній (наявність відповідної освіти та її вдосконалення протягом життя), діяльнісний (психолого-педагогічні та технологічні уміння), емпіричний (досвід фахової діяльності) [64]; мотиваційний, ціннісно-смысловий, когнітивно-професійний, дієво-професійний, аутопсихологічний, регулятивний [16, 29].

Розглядаючи організацію неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів нами виділено в її структурі мотиваційний, організаційний, процесуальний компоненти. Мотиваційний компонент відображає спрямованість усіх освітніх практик і проектів на забезпечення певних (особистісних, професійних чи соціальних) потреб їх учасників У неформальній освіті дослідники мало приділяли уваги мотивації учасників, яку узагальнювали з соціальними потребами чи запитамі суспільства.

У дослідженнях, присвячених розгляду аспектів мотивації майбутніх соціальних педагогів до навчальної діяльності (Р. Вайнола [10], Н. Павлик [47])

наголошено на тому, що через низьку внутрішню мотивацію, у переважній більшості студентів відсутня чітко сформована система професійного саморозвитку, яка б дозволила їм долучатися до заходів неформальної освіти. Тому вважаємо мотиваційний компонент першочерговим щодо розгляду результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Організаційний компонент зазначених у підрозділі 2.1 практик і проєктів відображає етапи і напрями реалізації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів або форми її організації. До основних етапів нами віднесено підготовчий, практичний та результативний. Напрями упровадження достатньо різноманітні і залежать від досвіду організаторів неформальної освіти. Процесуальний компонент характеризує реалізовані методи неформальної освіти. Переважна більшість методів є груповими, що оптимізує ресурсозатратність неформальної освіти та її популярність. Також, зараз у змінливих умовах суспільств стають пріоритетними методи роботи в громаді. Отже, у неформальній освіті майбутніх соціальних педагогів зберігається тенденція до використання групових методів навчання, як і у формальній освіті в умовах вищої школи.

Проаналізуємо критерії результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Так, у довідковій літературі поняття «критерій» визначається як «засіб міркування, ознака, на основі якої проводиться визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінки» [59, 154]; як «ознака, на основі якої відбувається оцінювання, визначення або класифікація» [21, 654]. У нашому дослідженні ми розуміємо «критерій» як найзагальнішу сутнісну ознаку складової результативності змісту неформальної освіти у контексті підготовленості майбутнього соціального педагога до професійної діяльності. Відзначимо, що критерій уточнює компоненти і є ширшим за показник результативності. Останній, у контексті нашого дослідження, є складовою критерію, відноситься до якісної або кількісної характеристики результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів та засвідчує рівень сформованості відповідного критерію.

В узагальненому виді компоненти, критерії і показники результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів надані в таблиці 2.1. Відповідно до кожного компонента розроблено критерії, визначено їх показники та схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності.

Таблиця 2.1

**Компоненти, критерії і показники результативності змісту
неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів**

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційний	Професійно-орієнтований	- сформованість у майбутнього соціального педагога внутрішніх мотивів до неформальної освіти; - наявність цінностей професійної самореалізації.
Організаційний	Операційно-діяльнісний	- виконання усіх операцій з дотриманням їх послідовності та усвідомленням дій майбутнього соціального педагога; - використання навчально-методичних, науково-методичних, інформаційно-освітніх ресурсів у майбутній професійній діяльності.
Процесуальний	Змістово-оцінний	- професійна підготовленість до соціально-педагогічної діяльності: глибина і повнота знань, рівень розвитку умінь і навичок; - готовність до професійного саморозвитку.

Надамо характеристику кожному критерію результативності змісту

неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, наявність яких визначалася за допомогою показників із метою схарактеризувати рівні підготовленості майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності.

Професійно-орієнтований критерій мотиваційного компоненту характеризує професійну спрямованість і самовизначення особистості майбутнього соціального педагога. У нашому дослідженні, професійна спрямованість майбутнього соціального педагога є професійно-значущою рисою, яка посідає центральне місце в структурі особистості та зумовлює систему стійких домінуючих мотивів як головних спонукачів навчальної діяльності. Показниками цього критерію є сформованість у майбутнього соціального педагога внутрішніх мотивів до неформальної освіти; наявність цінностей професійної самореалізації. Виокремлення зазначеного критерію аргументуємо тим, що поєднання різних мотивів утворює внутрішню детермінацію професійної поведінки студента, яка залежить від мотивів і впливає на сформованість професійної самореалізації, а визначені вище показники характеризують прояви цих мотивів у неформальній освіті.

Операційно-діяльнісний критерій визначає організаційний компонент результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Цей критерій передбачає засвоєння і відтворення студентами професійно-фахових знань. Операційно-діяльнісний критерій також характеризує вміння, навички, практичний досвід майбутнього соціального педагога. Визначеним складовим цього критерію відповідають наявні у студента такі вміння й навички: застосовувати методи, засоби, методичні прийоми з формування соціалізації дитини, розвитку її особистої ініціативи, розвивати навички соціальної адаптації у дитини; конструювати творче соціальне середовище для дітей і молоді тощо. До показників цього критерію належать: виконання усіх операцій з дотриманням їх послідовності та усвідомленням дій майбутнього соціального педагога; використання навчально-методичних, науково-методичних, інформаційно-освітніх ресурсів у майбутній професійній діяльності.

Процесуальний компонент результативності змісту неформальної освіти

майбутніх соціальних педагогів характеризує змістово-оцінний критерій, який визначає сформовані здатності студента вирішувати професійні проблеми, а також його професійну підготовленість і напрями професійного удосконалення і професійної самоосвіти й самореалізації. До показників змістово-оцінного критерію нами віднесено професійну підготовленість майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності (глибина і повнота знань, рівень розвитку умінь і навичок) та їх готовність до професійного саморозвитку.

Таким чином визначено та схарактеризовано комплекс критеріїв і показників, покладених в основу результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, а саме: сформованість у майбутнього соціального педагога внутрішніх мотивів до неформальної освіти і наявність цінностей професійної самореалізації (професійно-орієнтований критерій); ступінь виконання усіх операцій з дотриманням їх послідовності та усвідомленням дій майбутнього соціального педагога (операційно-діяльнісний критерій); професійна підготовленість до соціально-педагогічної діяльності і готовність до професійного саморозвитку (змістово-оцінний критерій).

Відповідно до логіки наукового дослідження, наступним кроком є визначення рівнів результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. На підставі визначених критеріїв обґрунтуємо рівні результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Аналіз наукових досліджень з соціальної педагогіки [39; 46] дає підстави зробити висновок, що рівні є механізмом переведення якісних показників, що характеризують критерії соціально-педагогічних предметів, процесів, явищ, у кількісні. У працях дослідники часто використовують такі рівні: елементарний, низький, середній, достатній, високий. З нашої точки зору, визначена класифікація рівнів є доцільною для мети нашого дослідження, оскільки відображає відношення «вищих» і «нижчих» особливостей розвитку структур певних педагогічних підготовленості майбутніх соціальних педагогів. Отже, у нашому дослідженні використовуємо високий, достатній і низький рівні, що характеризують результативність змісту неформальної освіти майбутніх

соціальних педагогів. Обґрунтуємо визначені рівні.

Високий рівень результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів є характерним для студентів, які: вмотивовані до удосконалення професійної діяльності, їхні ціннісні орієнтації соціально спрямовані; прагнуть до рефлексії професійного становлення; глибоко усвідомлюють необхідність неформальної освіти у професійному становленні; спрямовані на застосування різних видів творчих завдань; мають повні та глибокі знання з соціальної педагогіки, закономірностей соціалізації дітей та молоді, соціального виховання та розвитку; мають високу професійно-педагогічну підготовленість (володіють ключовими і базовими компетенціями соціального педагога); в них є високорозвинені здатності до професійного саморозвитку і постійного самовдосконалення.

Характерними для цієї групи студентів є стійкий вияв активності, у неформальній освіті; прояв професійно значущих якостей особистості та адекватна готовність до творчого саморозвитку. Студенти цього рівня здатні використовувати набуті у неформальній освіті теоретичні та методичні знання як у типових, так і в нестандартних професійних ситуаціях.

Достатній рівень результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів умовно об'єднує студентів, які недостатньо вмотивовані до удосконалення професійної діяльності, їхні ціннісні орієнтації несистемні; вони не повністю усвідомлюють значущість неформальної освіти; характеризуються не сформованістю професійних знань щодо закономірностей соціалізації дітей та молоді, закономірностей їх соціального виховання та розвитку; мають достатню професійно-педагогічну підготовленість (володіють елементами ключових і базових компетенцій); у них є здатності до професійного саморозвитку і постійного самовдосконалення. Такі студенти виявляють суб'єктивні труднощі у відтворенні практичних дій та операцій у професійних ситуаціях (відтворюють їх у неповному обсязі); не завжди встановлюють та усвідомлюють необхідність підвищення власної професійної компетентності.

Характерними для цієї групи студентів є достатній прояв професійно

значущих якостей особистості та адекватна готовність до творчого саморозвитку. Студенти цього рівня здатні використовувати набуті у неформальній освіті теоретичні та практичні знання у типових професійних ситуаціях, виявляють ситуативну активність і ініціативність під час навчання, але відчують потребу у вдосконаленні професійної компетентності.

Низький рівень результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів притаманний студентам, які не вмотивовані до удосконалення майбутньої професійної діяльності, в них відсутні соціально орієнтовані ціннісні орієнтації, прагнення до професійного самовдосконалення; відсутня активність у неформальній освіті; мають поверхові, часткові знання щодо психофізіологічних, вікових, індивідуально-типологічних особливостей дітей, закономірностей соціально-педагогічної роботи з ними, соціального виховання та розвитку; мають низьку професійно-педагогічну підготовленість (слабо володіють ключовими і базовими компетенціями); у них відсутня здатність до професійного саморозвитку і постійного самовдосконалення. Такі студенти допускають багато помилок у соціально-педагогічній діяльності з дітьми та молоддю, не виправляють їх. Для них характерним є ситуативний прояв професійно значущих якостей особистості; нездатність до самоконтролю, неадекватність готовності до творчого саморозвитку. Має місце тенденція до формального виконання професійних завдань. Практична діяльність студентів з низьким рівнем носить суто репродуктивний характер.

Таким чином, обґрунтування результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів складається з тісно пов'язаних між собою компонентів, критеріїв, показників, які утворюють цілісність і мають рівневі характеристики. В основу виокремлення критеріїв дослідження нами покладено ідею поділу результату на рівні професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів у системі складових, які достатньо повно й об'єктивно описують неформальну освіту.

Висновки до другого розділу.

Другий розділ роботи присвячений розкриттю проблеми вивчення змісту,

функцій практик і проєктів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів та виокремленню критеріїв їх результативності.

З'ясовано, що зміст неформальної освіти залежить від предмету дослідження, сучасною характеристикою змісту неформальної освіти є зростання ролі і поширення неформальних форм навчання студентської молоді. Обґрунтовано, що сучасна інституалізована формальна освіта в Україні спрямована на забезпечення професійних потреб суспільно адаптованих груп населення. Натомість суб'єкти неформальної освіти (насамперед, студентська молодь) через низку об'єктивних причин не завжди можуть мати подальше фахове та кар'єрне зростання та працевлаштування. Тому, в умовах неформальної освіти майбутні соціальні педагоги здобувають професійні, особистісні, соціальні та громадські компетенції. Підкреслимо, що професійна підготовка є первинною до неформальної освіти, але без неї втратить популярність серед молоді.

Доведено, що зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів ґрунтується на: концепції навчання у сфері прав людини (проєкти, орієнтовані на засвоєння й відстоювання учасниками прав людини; концепції освіти дорослих (проєкти, зорієнтовані на популяризацію громадянської освіти різних верст дорослого населення, на підвищення конкурентоспроможності молоді і працевлаштування, на взаємодію різних вікових груп учасників); концепції культурних відмінностей (проєкти, спрямовані на формування міжкультурної толерантності та взаємодії); концепції «Рівний – рівному» (навчання через організацію взаємодії однолітків). Необхідно розробляти та оптимізувати ті форми і методи роботи в закладах та установах неформальної освіти, які, на наш погляд, є ефективними й результативними в підготовці майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності.

Проаналізовано та узагальнено функції неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. До них віднесено такі: 1) базові (соціальна та особистісна функції); 2) адаптаційна; 3) інформаційна; 4) навчально-розвивальна (розширення можливостей для задоволення потреб і інтересів студентів як

майбутніх фахівців). Окремо визначимо громадянську функцію як сприяння розвитку демократії та формуванню громадянського суспільства, зростання громадянської активності майбутніх соціальних педагогів.

У структурі результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів нами виокремлено компоненти (мотиваційний, організаційний, процесуальний), критерії (професійно-орієнтований, операційно-діяльнісний та змістово-оцінний) та відповідні показники, наявність яких визначалася із метою схарактеризувати рівні підготовленості майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності. До рівнів результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів віднесено високий, достатній і низький рівні.

У наступному розділі проаналізуємо результати дослідно-експериментальної роботи.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

3.1. Програма і методика експериментальної роботи

Дослідження результативності неформальної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів передбачає розробку програми і методики педагогічного експерименту. Проте, застосування експериментального методу для вивчення впливу неформальної освіти на рівень професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів дозволить нам дослідити актуальний стан упровадження неформальної освіти у професійну підготовку, спрогнозувати ефективність неформальної освіти фахівців соціальної сфери, встановити кількісні показники результативності застосування авторських науково-педагогічних розробок у процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Підкреслимо, що експеримент є основним методом наукового дослідження, оскільки він дозволяє не просто фіксувати стан процесів і систем, але й досліджувати зв'язки між ними. Загалом, у методології наукових досліджень експеримент застосовують як метод, спрямований на зміну предмету пізнання у наперед визначених контрольованих умовах для емпіричної перевірки результативності визначених теоретичних суджень через уведення інновацій, перевірку їх ефективності та оцінку [39]. Перевагою дослідно-експериментальної роботи є можливість розкладення предмету дослідження на складові елементи для їх вивчення, на основі якої його описують як систему залежних і незалежних змінних.

У зв'язку з цим перевірку результативності змісту неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів ми проведемо в ході педагогічного експерименту, який поєднує теоретичні, емпіричні та статистичні методи

вивчення предмета дослідження.

Основною метою експериментальної роботи стала експериментальна перевірка впливу змісту неформальної освіти на результативність процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Завдання експериментальної роботи:

1. Обґрунтувати етапи дослідження результативності неформальної освіти майбутніх педагогів і визначити вибірку респондентів.

2. Здійснити підбір діагностичного інструментарію щодо визначення результативності неформальної освіти майбутніх педагогів.

3. Провести педагогічний експеримент з майбутніми соціальними педагогами.

4. Розробити та апробувати програму паралельної неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів.

5. Узагальнити результати педагогічного експерименту і розробити рекомендації з організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Досягнення означеної мети та завдань реалізується через перевірку експериментальної гіпотези: організація неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволить підвищити результативність процесу їх професійної підготовки завдяки комплексному впливу на зростання професійної компетентності студентів за професійно-орієнтованим, операційно-діяльнісним та змістово-оцінним критеріями критеріями.

Експериментальна роботи планувалася з урахуванням теоретичних припущень, висунутих у попередніх розділах і складалася з підготовчого, констатувального, формувального, контрольного (педагогічний експеримент) та узагальнювального етапів. Охарактеризуємо детальніше програму та результати експериментальної роботи за визначеними етапами.

Підготовчий етап експериментальної роботи здійснено у 2019 р. Мета цього етапу – проаналізувати проблему неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Охарактеризуємо завдання та методи цього етапу експериментальної роботи.

Завдання: 1) здійснити аналіз вивчення ставлення студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» до неформальної освіти; 2) визначити експериментальну базу дослідження, відібрати діагностичний інструментарій і скласти програму експериментальної роботи; 3) визначити кількість репрезентативної вибірки респондентів для педагогічного експерименту.

Методи: аналіз наукової літератури, вивчення навчальних і навчально-тематичних планів з підготовки майбутніх соціальних педагогів у закладах вищої освіти, установ неформальної освіти педагогів, використання математичних статистик щодо визначення об'єму репрезентативної вибірки учасників експериментальної роботи.

Діагностичний інструментарій експериментальної роботи з майбутніми соціальними педагогами склали такі методика: 1) методика дослідження професійних інтересів і цінностей; 2) методика дослідження IQ та інтелектуальних професійно значущих якостей; 3) методика дослідження соціально-психологічних і професійно значущих чинників. Комплексне поєднання цих методик було запозичене у діяльності центрів зайнятості щодо професійної орієнтації зареєстрованих безробітних і використано у дослідженні в онлайн форматі. Результати використання зазначених методик дозволили виокремити напрями додаткової неформальної освіти і відібрати матеріал для програми паралельної неформальної освіти. Коротко проаналізуємо відібрані методики.

Методика дослідження професійних інтересів і цінностей застосовується з метою виявлення та аналізу тенденцій формування професійних інтересів і цінностей у студентів. Цей діагностичний інструментарій укомплектований тлумаченнями професійних обов'язків і якостей щодо найбільш актуальних професій сучасного ринку праці. Тестова методика дослідження IQ та інтелектуальних професійно-значущих якостей використовується для визначення загального рівня розвитку й структури інтелекту студента. Вона містить набір спеціалізованих груп завдань, що дозволяють досліджувати всі основні елементи структури інтелекту (вербальний, математичний, техніко-конструктивний). Відзначимо, що отримані за цією методикою результати

мають високу прикладну значущість. Методика дослідження соціально-психологічних і професійно значущих факторів – це універсальний багатофакторний опитувальник, що дозволяє відтворити психологічний профіль особистості студента на основі вибудованої системи експериментально обґрунтованих факторів. Нами її використано для визначення стабільних і ситуативних психологічних особливостей студентів з метою з'ясування їхнього функціонально-психологічного стану й достовірного прогнозування поведінки у різних життєвих ситуаціях.

Результатом підготовчого етапу також стало визначення підходів до вирішення проблеми неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, обґрунтування понятійно-категоріального апарату дослідження (описано у підрозділі 1.1), здійснення аналізу вивчення змісту і функцій практик і проєктів неформальної освіти (підрозділ 2.1); визначення бази експериментальної роботи.

Базою нашої експериментальної роботи став факультет соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя).

На підготовчому етапі за формулою [46]:

$$n = \frac{N}{0,0025 \cdot N + 1}$$

де n – вибірка, а N – генеральна сукупність респондентів розраховано, що кількість репрезентативної вибірки повинна складати 86 осіб.

На підготовчому етапі нами здійснено також проектування програми експериментальної роботи, заснованої на результатах теоретичного аналізу проблеми дослідження. Отже, на цьому етапі було сформульовано мету, завдання і гіпотезу експериментальної роботи, намічено основні етапи, обрано методи збору інформації та математичної обробки результатів. Також, визначено етапи психологічного експерименту та складено репрезентативну вибірку досліджуваних.

Проведений нами педагогічний експеримент складався з констатувального, формувального та контрольного етапів. Констатувальний

етап експерименту визначався потребою емпіричного оцінювання вихідного рівня результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Завдання етапу: діагностика результатів неформальної освіти за професійно-орієнтованим, операційно-діяльнісним та змістово-оцінним критеріями; виявлення переваг і недоліків наявного стану організації неформальної; визначення експериментальної і контрольної групи респондентів. Для цього етапу ми застосовували такі методи як: бесіда; діагностичні методики; аналіз результатів діяльності студентів у процесі професійної підготовки.

Формувальний етап експерименту був скерований на дослідження ефективності запропонованої авторської програми паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів «Майстерня неформальної освіти» для студентської молоді. Завдання формувального етапу: упровадження у процес професійної підготовки експериментальної групи майбутніх соціальних педагогів програми «Школа неформальної освіти». Методами роботи на цьому етапі було впровадження занять з програми паралельної неформальної освіти. У ході проведення програми було використано тренінгові заняття. О. Філь рекомендує наприкінці останньої тренінгової сесії запропонувати студентам оцінити ефективність проведеної програми [71]. Для цього слід визначили загальний індекс задоволеності студентами тренінгом за двома критеріями: задоволеність власною діяльністю протягом тренінгу; задоволеність організацію та рівнем проведення тренінгу.

Контрольний етап експерименту містив повторну діагностику результативності неформальної освіти учасників експерименту, порівняння результатів респондентів контрольної та експериментальної груп, формулювання висновків щодо ефективності авторської програми паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Методами роботи на цьому етапі були: аналіз результатів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів контрольної і експериментальної груп до і після впровадження програми; кількісний і якісний аналіз результатів упровадження авторської розробки; перевірка одержаних результатів методами математичної статистики

для підтвердження гіпотези дослідження.

Узагальнювальний етап експериментальної роботи передбачав якісний і кількісний аналіз стану упровадження проектів і практик неформальної освіти. Тобто, його завданнями були: описати наявний досвід неформальної освіти в Україні; виділити його основні тенденції, труднощі, переваги; оцінити стан організації неформальної освіти; спроектувати напрямки застосування кращого досвіду та корекції можливих прогалин; розробити рекомендації з упровадження у підготовку майбутніх соціальних педагогів неформальної освіти. Для цього нами застосувалися методи: організаційного (зовнішнього) аналізу діяльності закладів освіти та освітньо-культурних установ щодо організації неформального навчання молоді, контент-аналіз кращих проектів і практик неформального навчання, вивчення документів щодо організації неформального навчання у вищій школі.

Спроектвана програма педагогічного експерименту вимагає методики її реалізації, яку ми розуміємо як сукупність методів, що дозволять якісно та кількісно охарактеризувати як наявний стан результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, так і його зміни під впливом додатково організованої паралельної програми неформальної освіти. Охарактеризуємо методику проведення експериментальної роботи відповідно до описаної програми педагогічного експерименту. Генеральну сукупність дослідження складають майбутні соціальні педагоги студенти ЗНУ за спеціальністю «Соціальна педагогіка». Генеральна сукупність – це множина об'єктів (суб'єктів), на яку поширюються висновки. Вона відображає певні спільні характеристики та вивчається у визначених територіально-часових межах, а частина генеральної сукупності, яка відображає її, – це вибіркова сукупність, або вибірка. Вибіркова сукупність дослідження формувалася випадковим чином, оскільки участь у експериментальній роботі взяли майже всі студенти спеціальності «Соціальна педагогіка», які на момент проведення діагностики навчалися у ЗНУ. Обсяг вибіркової сукупності визначався із урахуванням вимоги репрезентативності. Варто врахувати, що об'єм вибіркової сукупності є залежним від рівня

однорідності досліджуваних об'єктів: тобто, чим вища однорідність досліджуваної сукупності об'єктів, тим меншою може бути чисельність вибіркової сукупності для забезпечення статистично достовірних висновків.

Для вирішення завдання визначення обсягу вибіркової сукупності, ми послуговувалися крос-табуляціями теоретично обґрунтованих ознак: 2 групи учасників (експериментальна і контрольна); 2 рівні вимірювання (на початку (до) і після формувального етапу). Статистично значима кількість об'єктів підгрупи становить 25–100 осіб. Отже, обсяг вибірки повинен складати до 80 осіб, залежно від її однорідності, способу формування та припустимої похибки. Педагогічний експеримент передбачав поділ учасників на контрольну й експериментальну групи. Поділ учасників на групи нами здійснено у такий спосіб: за частотою розподілу ознак, коли у відібраних контрольній та експериментальній групах розподіл значень досліджуваних ознак не відрізнявся. Тобто основною умовою поділу на контрольну й експериментальну групи є забезпечення їх рівності за ознакою дослідження й співрозмірності за обсягом. Отже, обсяг вибіркової сукупності становить 71 студент бакалаврату та магістратури за спеціальністю «Соціальна педагогіка». Відповідно до методики експериментальної роботи вони були об'єднані у дві групи: експериментальну (37 учасників) та контрольну (34 учасника). При створенні контрольної та експериментальної груп основною вимогою була умова рівнозначності показників рівня результативності неформальної освіти, що було підтверджено констатувальним етапом експерименту. У процес професійної підготовки учасників експериментальної групи було впроваджено програму «Школа неформальної освіти» майбутніх соціальних педагогів. Процес навчання учасників контрольної групи відбувався без змін.

Обґрунтуємо більш детально програму паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Особливість застосування неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів визначається важливим принципом соціальної роботи. Орієнтуючись на виділені у попередньому розділі ключові проблеми в сфері неформальної освіти, нами було розроблено програму

паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів «Майстерня неформальної освіти» (див. додаток Б).

Основною ідеєю розробленої нами програми є: забезпечення балансу як ефективного співвіднесення між формальною та неформальною освітою майбутніх соціальних педагогів задля підвищення результативності професійної підготовки у закладах вищої освіти. У такому розумінні формальна освіта являє собою жорстке підґрунтя, що забезпечує сталість та стандартизованість одержаних освітніх результатів студентів. Спрямованість формальної освітньої системи як такої надає системні узагальнені знання, формує вміння та навички. Натомість, неформальна освіта розглядається як гнучке (адаптивне) утворення, що наповнює формальне навчання актуальними інноваціями, додатковими ресурсами для розвитку окремих компетенцій у майбутніх соціальних педагогів.

Вивчення реалій сучасної інституціоналізованої освітньої системи при розробленні програми мало на меті врахування важливих факторів: уникнення дублювання та повторення змісту формальної освіти; використання потенціалу та ресурсів закладів освіти в організації неформального навчання майбутніх соціальних педагогів; опора на знання й уміння студентів, набуті ними у процесі професійної підготовки.

Мета програми: підвищення рівня результативності професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів під час навчання в закладах вищої освіти.

Для реалізації мети програми уточнено її завдання:

- 1) реалізувати врахування інтересів, потреб, запитів, мотивів студентів щодо оволодіння майбутньою професією «соціальний педагог»;
- 2) створити сприятливе середовище додаткової неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів;
- 3) впровадити організацію неформальної освіти, спрямовану на оволодіння майбутніми фахівцями соціально-педагогічними операціями та діями;

4) забезпечити доступ студентської молоді до актуальних форм і методів неформальної освіти.

Відповідно до кожного завдання програми запропоновано основні етапи діяльності, спрямованої на їх забезпечення у практиці професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів: побудова індивідуальної траєкторії навчання майбутніх соціальних педагогів із урахуванням особистих інтересів і мотивів студентів; упровадження інноваційних форм і методів неформальної освіти; розробка науково-методичного забезпечення неформальної освіти; створення системи додаткової професійно спрямованої неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Відповідно до означених етапів спроектовано очікувані результати реалізації програми: організована додаткова соціально-педагогічна діяльність із вивчення та врахування мотивів, потреб студентської молоді; апробоване науково-методичне забезпечення організації неформальної освіти; упроваджена система додаткових освітніх послуг для майбутніх соціальних педагогів для набуття і розширення ними професійного досвіду.

Означені мета, завдання, етапи та очікувані результати діяльності з реалізації програми дозволяють спроектувати основний показник результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів: зростання рівня їх професійної компетентності.

Розроблена нами програма має на меті системний розвиток особистісних, професійних та громадянських компетенцій майбутніх соціальних педагогів засобами неформальної (додаткової) освіти в період підготовки у закладах вищої освіти, орієнтуючись на відповідний рівень професійної формальної освіти. Взявши за основу план професійної підготовки студентів, майбутніх соціальних педагогів (на основі освітньо-професійної програми «соціальна педагогіка», рівень вищої освіти – перший (бакалаврський), ступень вищої освіти – бакалавр, галузь знань – 23 «соціальна робота», спеціальність – 231 «соціальна робота» Запорізького національного університету), нами було розроблено змістову складову паралельної неформальної освіти. До основних

форм реалізації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, доцільних для застосування в межах виконання запропонованої нами програми, віднесено: волонтерські програми, тренінги, майстер-класи, навчальні курси, заходи у форматі «круглого столу», конференції і відеоконференції, конкурси, тематичні вебінари, формальні й неформальні зустрічі з провідними фахівцями в галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи в громаді, державно-громадські партнерські ініціативи, робота органів студентського самоврядування, культурно-дозвіллеві заходи, стажування тощо.

Програма містить змістовий модуль «Неформальна освіта як інструмент практичної соціально-педагогічної роботи», метою якого є оволодіння студентами практичними навичками організації і проведення неформальної освіти з різними категоріями клієнтів у соціально-педагогічній діяльності. Тривалість програми становила 8 занять по 2 години кожне (разом 16 годин). Тривалість тренінгової сесії – 4 години. Таймінг: 4 години в день, один раз на тиждень. В основу змістового модулю програми покладено організацію неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, засновану на аналізі:

1) соціальних запитів і передумов як визначальних для системи неформальної освіти. У другому розділі магістерської роботи нами було здійснено аналіз змісту і функцій неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, доведено визначальну роль неформального освітнього сегмента у реагуванні на соціальні зміни і відповідні соціальні потреби. Водночас, при розробці програм неформальної освіти провайдером освітніх послуг варто орієнтуватися саме на суспільні запити задля адаптації освітніх пропозицій до суспільних реалій;

2) індивідуальних потреб та інтересів студентської молоді як провідних умов участі у неформальній освіті. Наголосимо, що добровільність як характерологічна ознака неформальної освіти вимагає від провайдерів освітніх послуг орієнтації на індивідуальні інтереси, мотиви, потреби, цінності сучасних студентів;

3) теоретико-методологічних засад організації неформальної освіти як

вихідних умов її результативності, обґрунтованості та зв'язку з ефективним досвідом соціальних перетворень.

Наголосимо, що відсутність теоретико-методологічної бази організації неформальної освіти може призвести до перетворення її на інструмент маніпулювання молоддю з боку окремих зацікавлених провайдерів освітніх послуг.

Таким чином, нами розглянута програма організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, яка була впроваджена нами на формувальному етапі педагогічного експерименту. Варто відзначити, що реалізована програма «Майстерня неформальної освіти» мала позитивну оцінку студентів щодо форм її проведення і отриманих результатів.

У наступному підрозділі проаналізуємо результати педагогічного експерименту.

2.2. Результати оцінювання підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах неформальної освіти

Критерії та показники оцінювання рівнів результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів нами обґрунтовано в підрозділі 2.2. Виокремлено критерії і показники, які дозволили на констатувальному етапі експерименту провести визначення рівнів за допомогою емпіричних методів дослідження: бесід, опитування, тестів, діагностичних методик.

Конкретизуємо діагностичний інструментарій визначення рівнів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Для визначення рівнів за професійно-орієнтованим критерієм нами було проведено діагностування мотиваційної сфери респондентів: використано методика дослідження професійних інтересів і цінностей (у форматі дистанційного діагностування).

Встановлення рівнів результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів за операційно-діяльнісним критерієм проходило з

урахуванням й узагальненням навчальних досягнень студентів за такими навчальними дисциплінами як «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота в громаді» «Технології соціально-педагогічної роботи» під час навчання у закладі вищої освіти і методики дослідження IQ та інтелектуальних професійно-значущих якостей студентів (також проведення в дистанційному форматі).

Визначення рівнів неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів за змістово-оцінним критерієм було здійснено за допомогою методики дослідження соціально-психологічних і професійно-значущих чинників студентів. Створення і впровадження послідовності запропонованих вище діагностичних заходів у педагогічному експерименті передбачало реалізацію в сукупності теоретичних підходів, принципів і організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, які забезпечують цілісну єдність усіх складових цього процесу.

Спочатку проаналізуємо результати діагностування студентів на констатувальному етапі педагогічного експерименту. У дослідженні на цьому етапі взяло участь 162 респондента.

Таблиця 3.2

Середні показники професійних інтересів і цінностей студентів на констатувальному етапі експерименту

Шкали	Середні показники (у балах)
Природно-реалістичні	5,33
Артистичні	4,97
Підприємницькі	5,17
Соціальні	6,17
Пов'язані з ризиком	4,93
Техніко-реалістичні	4,60
Інтелектуальні	4,87
Конвенційні	5,17

За методикою дослідження професійних інтересів і цінностей отримано такі середні показники студентів за відповідними шкалами, що зображені у таблиці 3.2.

Встановлено, що в студентів вищі показники за шкалами «Соціальні» (середній показник 6,17) і «Природно-реалістичні» (середній показник 5,33). Однакові показники за шкалами «Підприємницькі» і «Конвенційні» (в середньому по 5,17). Найнижчий показник за шкалою «Техніко-реалістичні» (середній показник 4,60). Це пояснюється тим, що студенти навчаються за спеціальністю «Соціальна педагогіка», тому і соціальні професійні інтереси і цінності у них в середньому за показниками вищі.

Результати методики діагностування IQ та інтелектуальних професійно значущих якостей (середні показники) на констатувальному етапі педагогічного експерименту унаочнено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати діагностування IQ та інтелектуальних професійно значущих якостей студентів на констатувальному етапі

Структура інтелекту	Середні показники (у балах)
Вербальний інтелект	103,37
Невербальний інтелект	100,83
Математичний інтелект	100,70
Техніко-конструкторський інтелект	98,90
Теоретичний інтелект	100,67
Практичний інтелект	104,23

Встановлено, що у студентів майбутніх соціальних педагогів вищі середні показники за практичним інтелектом (104,23), вербальним інтелектом (103,37) та невербальним інтелектом (100,83). Найнижчий середній показник встановлено за техніко-конструкторським інтелектом (98,90). Отже, для респондентів характерна спрямованість на практичний аспект їхньої

майбутньої професійної діяльності і пояснення власних дій.

Результати діагностування студентів на констатувальному етапі педагогічного експерименту за методикою дослідження соціально-психологічних і професійно-значущих чинників зображено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Середні показники соціально-психологічних і професійно-значущих чинників студентів на констатувальному етапі

Особистісні фактори	Середні показники (у балах)
Комунікабельність	6,00
Інтелектуальність	5,90
Емоційна стабільність	4,53
Домінантність	5,33
Спонтанність	4,23
Дисциплінованість	4,97
Соціальна сміливість	5,27
Чуттєвість	6,87
Підозрілість	5,33
Ідеалізм	4,83
Дипломатичність	5,17
Тривожність	5,53
Радикалізм	5,53
Самодостатність	5,40
Самоконтроль	5,47
Напруженість	5,70

Встановлено, що за такими особистісними факторами як «Чуттєвість» (6,87), «Комунікабельність» (6,00), «Інтелектуальність» (5,90) у майбутніх соціальних педагогів середні показники вищі. Проте, за особистісними

факторами «Емоційна стабільність» (4,53), «Інтелектуальність», «Спонтанність» (4,23) у них низькі середні показники. Такі особистісні фактори як «Соціальна сміливість» (5,27), «Самодостатність» (5,40), «Самоконтроль» (5,47) мають середнє значення. Додатково до цієї методики ми застосували мето бесіди. У результаті бесід зі студентами нами встановлено, що майбутні соціальні педагоги хочуть підвищити власний рівень комунікабельності, знизити тривожність, підвищити рівень навичок самоконтролю і дипломатичності. Усі зазначені характеристики, на думку студентів, є важливими для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Отримані у ході діагностування результати були враховані нами при розробці програми паралельної неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів. Підкреслимо, що одним із завдань констатувального етапу педагогічного експерименту була сформованість експериментальної (ЕГ) і контрольної (КГ) груп респондентів. Нами випадковим чином проведено розподіл студентів і сформовано ЕГ у кількості 37 осіб і КГ – 34 осіб.

Теоретичні висновки, отримані та опрацьовані результати констатувального етапу педагогічного експеримента стали основою формувального етапу. До формувального етапу було залучено 71 майбутніх соціальний педагог, із яких 37 респондента склали експериментальну групу (ЕГ), а 34 респондентів – контрольну групу (КГ).

За програмою експериментальної роботи (підрозділ 3.1) в ЕГ нами було проведено «Школу майстерності неформальної освіти» додатково для студентів.

Проведено тренінгові заняття спочатку для 14 респондентів, потім ті ж самі заняття для 13. В КГ студенти навчалися за освітньо-професійною програмою без додаткового навчання і соціально-педагогічних практик.

Проаналізуємо результати узагальнювального етапу педагогічного експерименту. Результати діагностування респондентів ЕК і КГ за професійно-орієнтованим критерієм результативності неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів надано в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Порівняльний результат діагностування респондентів ЕГ і КГ за професійно-орієнтованим критерієм

Групи	Показники (у %)								
	Низький рівень			Достатній рівень			Високий рівень		
	до	після	приріст	до	після	приріст	до	після	приріст
ЕГ	59,46	35,14	24,21	21,62	25,68	- 4,06	18,92	39,19	- 20,27
КГ	57,35	50,00	7,35	26,27	35,76	- 9,49	16,18	13,24	-2,94

Отже, в ЕГ спостерігаємо зниження низького рівня на 24,21 %, підвищення достатнього і високого рівнів на 4,06 % і 20,27 % відповідно. Більшість респондентів ЕГ мають достатній і високий рівень результативності неформальної освіти. У респондентів КГ також встановлено зниження показника низького рівня результативності неформальної освіти (на 7,35 %) і незначне підвищення показника високого рівня (на 2,94 %). Відзначимо, що показник достатнього рівня респондентів КГ вищий на 5,43 % ніж у респондентів ЕГ. За результатами діагностування респондентів ЕГ і КГ за операційно-діяльнісним критерієм складено табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Порівняльний результат рівнів результативності неформальної освіти респондентів ЕГ і КГ за операційно-діяльнісним критерієм

Групи	Показники (у %)								
	Низький рівень			Достатній рівень			Високий рівень		
	до	після	приріст	до	після	приріст	до	після	приріст
ЕГ	20,82	10,81	10,01	66,4	59,46	- 6,98	12,7	29,73	- 17,02
				7			1		
КГ	19,45	7,35	12,01	68,4	69,12	- 0,65	12,0	23,53	-11,45
				7			8		

Отримані результати тестування свідчать про ефективність заходів з

навчання в умовах неформальної освіти. Отримано, що в ЕГ 10,81 % респондентів мають низький рівень критерію, 59,46 % –достатній, а 29,73 % – високий. В КГ низький рівень за зазначеним критерієм встановлено в 7,35 % респондентів, достатній – у 69,12 %, а високий – у 23,53 %. Отже, показники високого рівня майбутніх соціальних педагогів ЕГ і КГ різняться на 5,57 % відповідно. Відмітимо незначну різницю, але це обумовлено умовами проведення тренінгових занять у неформальній освіті.

За результатами діагностування респондентів ЕГ і КГ за змістово-оцінним критерієм складено табл. 3.7. Стосовно визначення рівнів результативності неформальної освіти респондентів отримано, що в ЕГ кількість респондентів з показниками низького рівня знизилася на 10,81 %, а в КГ – тільки на 4,42 %; кількість респондентів з показниками достатнього рівня в ЕГ підвищилася на 2,70 %, а в КГ – знизилася на 1,47 %.

Таблиця 3.7

Порівняльний результат рівнів результативності неформальної освіти респондентів ЕГ і КГ за змістово-оцінним критерієм

Групи	Показники (у %)								
	Низький рівень			Достатній рівень			Високий рівень		
	до	після	приріст	до	після	приріст	до	після	приріст
ЕГ	21,62	10,81	10,81	66,22	68,92	– 2,70	12,1 6	20,27	– 8,11
КГ	14,71	10,29	4,42	76,47	75,00	1,47	8,82	14,71	– 5,89

Слід відзначити, що і в ЕГ і в КГ кількість респондентів з показниками високого рівня підвищилася на 8,11 % і 5,89 % відповідно. Отже, проведені заходи в ЕГ свідчать про розвиток показників змістово-оцінного критерію майбутніх соціальних педагогів.

Результати табл. 3.5–3.7 дозволили скласти таблиці узагальнених результатів діагностування майбутніх соціальних педагогів ЕГ і КГ після проведення формувальних заходів в умовах неформальної освіти (рис. 3.1 і рис. 3.2).

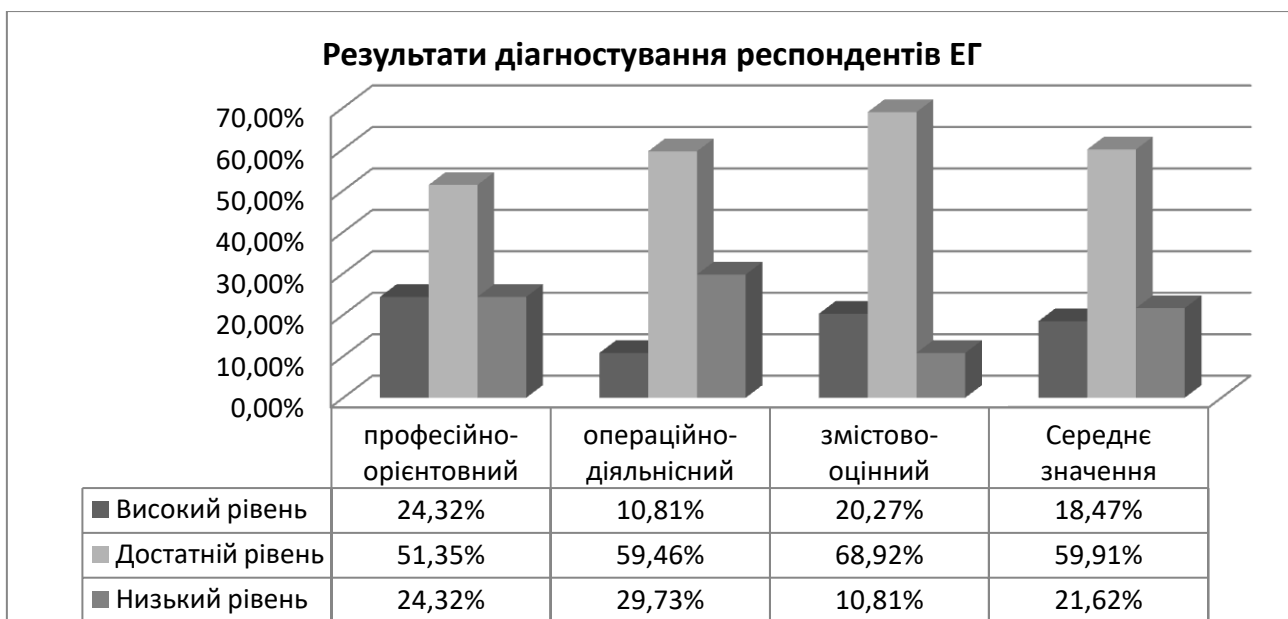

Рисунок. – 3.1. Результати визначення рівнів критеріїв респондентів ЕГ на узагальнювальному етапі.

Середні значення показників рівнів за всіма критеріями показали, що високий рівень в ЕГ мають 18,47 % майбутніх соціальних педагогів, достатній – 59,91 %, а низький – 21,62 %. Засвідчимо превалювання в ЕГ респондентів в кінці експерименту достатнього рівня результативності неформальної освіти

Засвідчимо превалювання в ЕГ респондентів в кінці експерименту достатнього рівня результативності неформальної освіти.

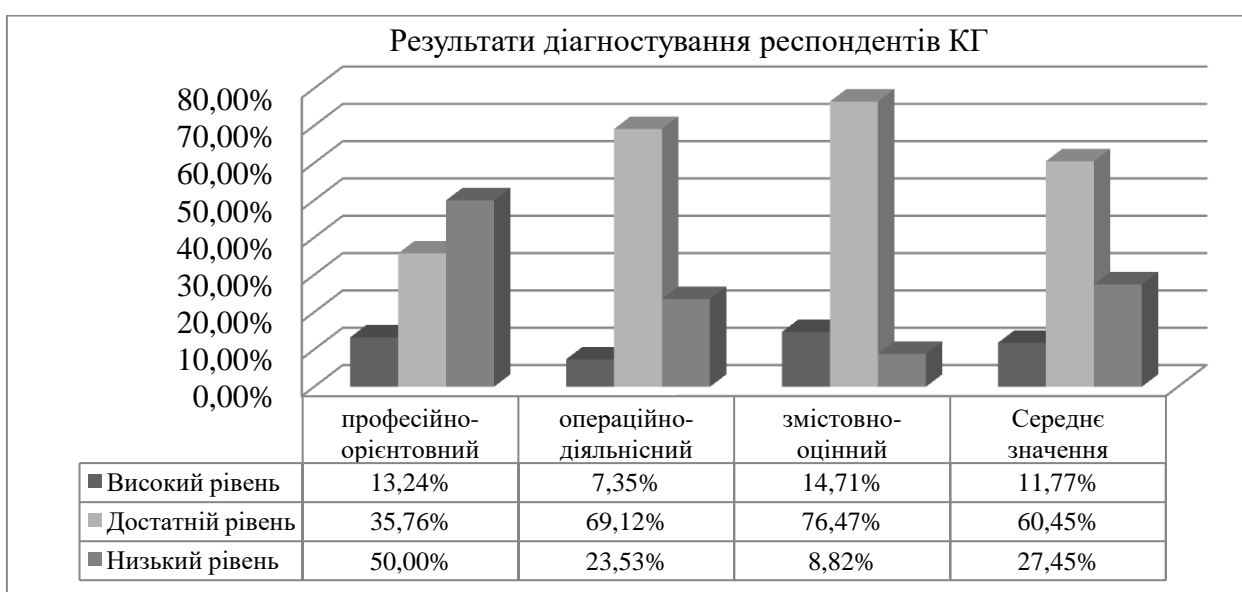

Рисунок. – 3.2. Результати визначення рівнів критеріїв респондентів КГ.

У порівнянні з респондентами ЕГ спостерігаємо в КГ зниження показників високого і достатнього рівнів за професійно-орієнтовним і операційно-діяльнісним критеріями. Стосовно змістово-оцінного критерію критерію, то у респондентів КГ показник достатнього рівня вищий і дорівнює 76,47 %, а у респондентів ЕГ – 68,92 %. За середніми значеннями показників рівнів критеріїв встановлено, що більшість респондентів КГ мають достатній рівень результативності неформальної освіти – 60,45 %.

Для перевірки достовірності результатів нами було сформульовано дві статистичних гіпотези (нульову та альтернативну) і здійснена їх перевірка.

H_0 : Після проведення програми паралельної неформальної освіти в респондентів ЕГ і КГ змін у рівнях результативності не встановлено.

H_1 : Після проведення програми паралельної неформальної освіти в респондентів ЕГ і КГ є не випадкові зміни у рівнях результативності.

В експерименті нами сформовано дві незалежні вибірки респондентів, тому для перевірки гіпотези скористаємося t-критерієм Стюдента, який обчислюється за формулою (3.2):

$$t = \frac{|\bar{X} - \bar{Y}|}{\sqrt{\frac{(n_1 - 1) \cdot S_x^2 + (n_2 - 1) \cdot S_y^2}{n_1 + n_2 - 2} \cdot \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right)}} \quad (3.2),$$

де $\bar{X}$ та $\bar{Y}$ – вибіркові середні значення для ЕГ та КГ;

n_1 і n_2 – кількість респондентів в ЕГ та КГ;

S_x^1 і S_y^2 – вибіркові дисперсії для ЕГ та КГ відповідно.

Ступень свободи складає $\alpha = 37 + 34 - 2 = 69$.

Критичні значення t-критерія Стюдента на рівні значущості 0,05 щодо кількості респондентів складає $t_{\text{крит}} = t_{0,05;69} = 2,00$. За обчисленням за формулою 3.2 $t_{\text{емпіричне}} = 13,97 : 6,81 = 2,051$.

На рівні значущості 0,05 виконується нерівність $t_{\text{емпіричне}} \geq t_{\text{критичне}}$, тому немає підстав для відхилення альтернативної гіпотези. Отже, респонденти ЕГ і КГ за показниками середніх величин рівнів результативності неформальної

освіти розрізняються після формувального етапу педагогічного експерименту.

Таким чином, припущення, що організація неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволить підвищити результативність процесу їх професійної підготовки завдяки комплексному впливу на зростання професійної компетентності студентів за професійно-орієнтованим, операційно-діяльнісним та змістово-оцінним критеріями, підтверджено. Проведена експериментальна робота довела результативність неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів.

У наступному підрозділі розглянемо рекомендації з організації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

2.3. Рекомендації з організації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів

У зв'язку з проведеними дослідженнями нами розроблено рекомендації з організації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів.

По-перше, відзначимо, що впровадження неформальної освіти у процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів дозволить підвищити підготовленість студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Загальною метою організації неформальної освіти є підвищення рівня професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів через актуалізацію пізнавальних, професійних, особистісних інтересів і мотивів молоді; створення умов для оволодіння студентською молоддю соціально-педагогічними функціями та набуття досвіду соціально-педагогічної діяльності залежно від особистісних інтересів і потреб та професійної спрямованості.

По-друге, організація неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів сприяє створенню сприятливої атмосфери добровільного додаткового навчання молоді залежно від професійних і особистих інтересів, потреб і запитів. Також упровадження неформальної освіти як додаткової у професійну

підготовку активізує систему неформальних освітніх закладів та установ, діяльність яких спрямована на підвищення професійної цінності майбутніх фахівців та їх особисту самореалізацію, забезпечить доступ молоді до набуття досвіду соціально-педагогічної діяльності та оволодіння професійними функціями соціального педагога. У результаті виникне соціальне партнерство закладів вищої освіти з громадськими об'єднаннями, державними закладами і неурядовими організаціями, спрямоване на підтримку студентських ініціатив. У результаті отримання послуг от провайдерів неформальної освіти майбутні соціальні педагоги сформують такі цінності як: сприятлива атмосфера, громадянська і соціальна активність, особиста відповідальність, взаємодія та взаємодопомога, добровільність і свобода. Рекомендовано розширити коло суб'єктів неформальної освіти для студентської молоді, до якого слід віднести провайдерів неформальної освіти: державні і приватні освітні установи, громадські та студентські об'єднання, соціальні заклади та служби, неурядові організації, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, зацікавлені особи.

Ефективність поєднання формальної та неформальної освіти у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів визначається значною кількістю зовнішніх умов та внутрішніх факторів сучасного освітнього середовища. Їх визначення та наступне врахування дозволить викладачам оптимізувати використання ресурсів у процесі професійної підготовки фахівців в галузі соціальної педагогіки та змодельовати ефективні форми та методи означеного процесу. Рекомендованим інструментом, що дозволить з достатнім рівнем надійності оцінити вплив значної кількості соціальних та психолого-педагогічних умов і, відповідно, виділити найбільш значущі фактори в неформальній освіті, є експертне оцінювання. Вважаємо, що таке оцінювання ролі неформальної освіти у підготовці майбутніх соціальних педагогів дозволить забезпечити точність емпіричних результатів внаслідок обґрунтованості наукового та математичного базисів його застосування.

До перспективних практик і проектів неформальної освіти нами

рекомендовано Національну програму «Молодіжний працівник» (навчальна програма для молодіжних працівників, яка проводиться Міністерством молоді та спорту у співпраці з ПРООН та має на меті забезпечити навчальну базу для роботи з молоддю відповідно до Європейської рамки компетенцій); програму Британської ради «Активні громадяни» (програма підготовки соціальних лідерів, яка сприяє соціальному розвитку, керованому громадою, забезпечує проведення семінарів та невеликі гранти для груп, що ініціювали соціальні зміни в громадах). Підтвердженням важливої ролі неформальної освіти для розвитку громадянського суспільства є проект «Сприяння громадянській активності через неформальну освіту», організованого Асоціацією додаткової освіти та просвітництва (Білорусь) та Громадська організація «Інша освіта» (Україна) в рамках діяльності Східноєвропейської мережі з питань громадянської освіти. Основна мета цього проекту – огляд ситуації з громадянською освітою в Україні, виходячи з тлумачення терміну освіти для демократичного громадянства Хартією з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини.

У контексті означено проблематики варто знати, що багато провайдерів працюють на місцевому рівні з конкретними питаннями неформальної освіти, спираючись на вже існуючі програми або розробляючи власні. З-поміж інших – місцеві та регіональні громадські організації, у тому числі молодіжні та студентські, які проводять заходи на відкритому повітрі, фестивалі, форуми та семінари, а також використовують нові коворкінг-центри або бібліотеки.

Як приклад, рекомендуємо досвід Житомирського державного університету імені Івана Франка. Науково-педагогічними працівниками університету розроблено й упроваджено в процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів науково-методичний інструментарій організації неформальної освіти: журнал «Неформальна освіта: кращі практики і проекти», дайджест «Форми та методи неформальної освіти», навчально-методичне забезпечення спецкурсу «Теорія і практика організації неформальної освіти молоді», фахові майстерні «Випускники – студентам», програми наукових

семінарів, практикумів із підготовки фасилітаторів неформальної освіти, методичних майстер-класів тощо. Представниками факультету соціальної педагогіки систематизовано досвід організації неформальної освіти майбутніх фахівців соціальної сфери в Україні та поширено сучасний інноваційний досвід використання технологій і методів неформальної освіти для досягнення просоціальних цілей (асоціативна карта, відкритий простір, дебати, диспут, майстерня майбутнього, навчання на прикладі, рівний навчає рівного, світове кафе, техніка кола) [48].

У контексті сучасних теоретичних підходів до неформальної освіти (підрозділ 1.2), важливу роль у навчанні студентів в умовах неформальної освіти, на нашу думку, слід відвести особистості викладача, який працює зі студентською аудиторією. Рекомендуємо надавати пріоритетність підготовці педагогів для роботи в установах неформальної освіти. По-перше, така підготовка повинна відображати сформовані андрагогічні компетенції з організації і проведення навчання студентів як категорії дорослих; по-друге, принципи підготовки викладачів до навчання дорослої аудиторії, як зазначає Л. Лук'янова, мають відображати доступність навчального змісту для різних категорій дорослих, його професійну спрямованість і відповідність соціокультурним характеристикам певних соціальних груп дорослого населення; добровільність і вмотивованість навчання; відповідність форм, методів і засобів навчання особистісним, віковим, професійним особливостям і життєвому досвіду дорослих учнів [37].

В Україні на загальнодержавному рівні відсутня система підготовки фахівців з неформальної освіти. Андрагогічна підготовка педагогічних працівників, викладачів установ неформальної освіти інституціонально не оформлена, вона, як зазначає Л. Лук'янова, не має ні юридичного, ні теоретичного, ні методичного обґрунтування і підтримки [37]. Натомість потреба суспільства у викладачах у сфері неформальної освіти зростає швидкими темпами. Рекомендуємо визначити перелік і закріпити в нормативних документах положення про напрями діяльності фахівців закладів

та установ неформальної освіти, а також функціональні обов'язки педагогів, зайнятих у сфері неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, у тому числі викладачів закладів вищої освіти, а також закладів післядипломної освіти, центрів освіти дорослих, тренінгових центрів, мовних шкіл тощо.

Для професійного зростання майбутніх соціальних педагогів на внутрішньоуніверситетському рівні щодо неформальної освіти необхідно забезпечити реалізацію діяльності установ неформальної освіти в структурі закладу вищої освіти. Рекомендовано враховувати, що неформальна освіта гнучка й адаптивна до соціальних змін й індивідуальних практичних запитів студентської молоді, орієнтована на використання практико орієнтованих технологій навчання (як-от: навчання на прикладі, майстерня майбутнього, рівний навчає рівного тощо).

Також необхідно враховувати вагомий потенціал неформальної освіти для формування лідерських якостей, громадянських цінностей студентів; роль та місце неформальної освіти в стимулюванні громадянської відповідальності, демократизації суспільства; розвитку громадянського суспільства шляхом залучення територіальних громад до соціального діалогу, особистісного розвитку й самореалізації.

Тенденції розвитку системи освіти в Україні в цілому і професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери зокрема – це, насамперед, переорієнтація форм, методів та змісту освіти залежно від інтересів споживачів освітніх послуг; змінення пріоритетів оцінювання результативності освіти; введення та широке розповсюдження освітніх послуг у сфері неформальної освіти; використання формальною освітою здобутків і досвіду неформальної освіти, з опорою на зміст інформальної освіти.

Висновки до третього розділу.

У цьому розділі нами складено й обґрунтовано програму і методику експериментальної роботи, яка складалася з підготовчого, констатувального, формувального, контрольного та узагальнювального етапів педагогічного експерименту. Мета експериментальної роботи полягала в експериментальній

перевірці впливу змісту неформальної освіти на результативність процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту були враховані нами при розробці програми паралельної неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів «Майстерня неформальної освіти». Основною ідеєю цієї програми є: забезпечення балансу як ефективного співвіднесення між формальною та неформальною освітою майбутніх соціальних педагогів задля підвищення результативності професійної підготовки у закладах вищої освіти. Зі студентами ЕГ ця програма була проведена на формульованому етапі педагогічного експерименту.

Узагальнювальний етап дозволив встановити, що за середніми показниками професійно-орієнтованого, операційно-діяльнісного та змістово-оцінного критеріїв результативності неформальної освіти респонденти ЕГ мають вищі показники за високим і низьким рівнем, ніж респонденти КГ.

Перевірка статистичної гіпотези щодо результативності програми паралельної неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів за t-критерієм Стюдента довела наявність позитивних змін в експериментальній групі респондентів щодо результативності неформальної освіти. У контрольній групі респондентів відсутня єдина тенденція до зростання рівнів результативності неформальної освіти. Підтверджено, що поєднання формальної та неформальної освіти у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів є ефективним.

Розроблено рекомендації з організації паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів, в основу яких покладено ідею єдності і соціального партнерства між закладами вищої освіти і провайдерами неформальної освіти.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення теорії і практики неформальної освіти як додаткової у фаховій підготовці майбутніх соціальних педагогів.

На основі теоретичного аналізу наукових джерел встановлено, що неформальна освіта забезпечує соціальну інтеграцію різних категорій населення до розв'язання соціально-економічних проблем суспільства, сприяє підвищенню статусу громадянина в суспільстві, його конкурентоспроможності на ринку праці. З'ясовано, що неформальну освіту майбутніх соціальних педагогів варто вивчати з урахуванням таких сучасних теоретичних підходів як системний, компетентнісний, гуманістичний та соціально-педагогічний, які ґрунтуються на філософських та соціально-психологічних ученнях.

У контексті дослідження поняття «неформальна освіта майбутніх соціальних педагогів» зараховано до загально педагогічних і власно соціально-педагогічних понять, оскільки його характеристики містять у собі позначення основних понять педагогіки і назви напрямів у соціальній педагогіці.

Обґрунтовано, що зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів слід розуміти як систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток здібностей і компетенцій майбутнього соціального педагога, формування у нього світогляду, моральної поведінки, підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Проведений теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури дозволили стверджувати, що зміст неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів ґрунтується на таких концепціях як: навчання у сфері прав людини (проекти, орієнтовані на засвоєння й відстоювання учасниками прав людини; освіти дорослих (проекти, зорієнтовані на популяризацію громадянської освіти різних верст дорослого населення, на підвищення конкурентоспроможності молоді і працевлаштування, на взаємодію різних вікових груп учасників);

культурних відмінностей (проекти, спрямовані на формування міжкультурної толерантності та взаємодії); «Рівний – рівному» (навчання через організацію взаємодії однолітків).

Отримані у ході діагностування результати констатувального етапу педагогічного експерименту були враховані при розробці програми паралельної неформальної освіти для майбутніх соціальних педагогів «Майстерня неформальної освіти». До формувального етапу було залучено 71 майбутніх соціальний педагог, із яких 37 респондента склали експериментальну групу (ЕГ), а 34 респондентів – контрольну групу (КГ). Результати формувального й контрольного етапів довели, що у результативності підготовленості респондентів експериментальної і контрольної групи є відмінності. Для перевірки достовірності результатів нами було сформульовано дві статистичних гіпотези (нульову та альтернативну) і здійснена їх перевірка за критерієм Стьюдента. Узагальнений етап педагогічного експерименту довів, що організація неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів дозволить підвищити результативність процесу їх професійної підготовки завдяки комплексному впливу на зростання професійної компетентності студентів за професійно-орієнтованим, операційно-діяльнісним та змістово-оцінним критеріями, підтверджено. Проведена експериментальна робота підтвердила гіпотезу дослідження.

Розроблені нами рекомендації щодо використання потенціалу неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів у процесі фахової підготовки доводять, що: ефективність поєднання формальної та неформальної освіти у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів визначається значною кількістю зовнішніх умов та внутрішніх факторів сучасного освітнього середовища; їх поєднання дозволить оптимізувати використання ресурсів у процесі професійної підготовки фахівців в галузі соціальної педагогіки та змоделювати ефективні форми та методи означеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Університетська освіта: тенденції змін. *Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часоп.* / гол. ред. В. П. Андрущенко. Київ : Педагогічна преса, 2012. № 2. С. 5–15.
2. Аніщенко О., Лук'янова Л, Прийма С. Неформальна освіта дорослих – освітній тренд ХХІ століття. *Рідна школа.* 2017. №11–12. С. 3–7.
3. Артюшкіна Л. М. Соціальний педагог: теорія і практика роботи: навч.- метод. посібник для студентів спец-ті «Соціальна педагогіка». Суми : Сум. ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2004. 124 с.
4. Архипова С. П., Смеречек Л. І. Професійна підготовка соціальних педагогів у контексті акмеологічного підходу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2011. Т 2. С. 106–112.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
6. Богданова І. М. Соціальна педагогіка. Київ: Знання, 2008. 343 с.
7. Бондаренко З. П. Модель організації волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2007. №4. С. 50–59.
8. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход : монография. Москва : Институт педагогики социальной работы РАО, 1999. С. 51–64.
9. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія. Київ : ХНРБЦ, 2008. 460 с.
10. Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки:авторeref. дис... канд. пед наук.: 13.00.04. Київ, 2009. 46 с.
11. Василенко О. В. Неформальна освіта дорослих: соціально-економічний підхід. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського*

освітнього простору. 2015. № 1 (35). С. 39–46.

12. Василенко О. В. Неформальна освіта дорослих: нове соціально-освітнє явище. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 7. С. 35-44.
13. Вершловский С. Г. Образование взрослых: теоретические и методические проблемы. *Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення в умовах соціально-економічної нестабільності* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовтня 2014 р., м. Київ, 2014. С. 14–24.
14. Голубенко, Т. О. Формальна та неформальна освіта майбутніх соціальних працівників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*: зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 23. С. 153–158.
15. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: монографія. Запоріжжя : ГУ ЗІДМУ, 2006. – 331 с.
16. Дударьов В. В. Професійна компетентність соціальних працівників: методи управління. *Грані. Соціологія*. 2015. Т. 4(120). С.27–32.
17. Дьюї Дж. Демократія і освіта. пер з англ. Львів : Літопис, 2003. 294 с.
18. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка: підручник. Київ : МАУП, 2002. 232 с.
19. ЄВРОПА 2020. Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання / Європейська Комісія. Брюссель, 03.03.2010. COM (2010) 2020. URL : [http:// old.minjust.g](http://old.minjust.g)
20. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
21. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
20. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. Київ : Слово, 2008. 240 с.
21. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Слово, 2011. 260 с.
22. Заверико Н.В. Соціально-педагогічна практика: зміст та оцінювання її

- результатів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 72–79.
23. Закревська С. І. Особливості навчально-пізнавального процесу у формальній і неформальній освіті. *Історія педагогіки. Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2011. Вип. LV. Ч. I. С. 126–138.
24. Зверева І. Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
25. Зіноватна О. М. Модернізація філологічної освіти магістерського рівня України: адаптація американського досвіду : навч.-метод. посіб. Черкаси, 2011. 76 с.
26. Зінченко С. Психологічні особливості неформальної освіти дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2009. Вип.1. С. 154–160.
27. Зінченко С. Неформальна освіта дорослих: психологічний контекст. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2014. Вип. 1. С. 87–93.
28. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія. Київ : Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, 2003. 240 с.
29. Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання : навч. посіб. / заг. ред. А. Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2002. С. 23–24.
30. Козич І. В. Вплив науково-дослідної роботи на розвиток креативності студентів ВНЗ. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2015. № 2. С. 69–73.
31. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
32. Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015–2025 років. URL : <http://education-ua.org/ru/draft-regulations/319-proekt-kontsepsiya-rozvitku-osviti-ukrajini-na-period-2015-2025-rokiv>.
33. Кремень В. Нові вимоги до освіти та її змісту. *Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти*

- для XXI століття : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Рівний доступ до якісної освіти», 26–27 черв. 2007 р., м. Київ. Київ: Ексоб, 2007. С. 3–10.
34. Леонова В. І. Структурні компоненти підготовленості майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності у закладах соціального захисту дітей. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2/СХІІ. С. 180–185.
35. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ — початок ХХІ ст.) : монографія Київ : Богданова А.М., 2009. 404 с.
36. Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. Ключові поняття сучасної педагогіки : навчальний результат, компетентність, кваліфікація. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць: в 5 т. Т.1: Загальна педагогіка та філософія освіти*. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.
37. Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського університету*. 2012. Вип. №1(214).С. 94–97.
38. Мацкевич Ю., Пащенко С. Розвиток професійної самосвідомості молодого викладача вищого навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 2. С. 156–165.
39. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. 248 с.
40. Мудрик А. В. Социальная педагогика. Москва : Наукова книга, 1999. 224 с.
41. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. С. 128–138.
42. Національний класифікатор України. Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010: наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. 42 с.
43. Овчаренко С. Г. Неформальна психологічна освіта – створення умов для зростання мотивації молоді, розвитку їх особистості.

URL : www.kdu.edu.ua/.../files/.../ovcharenko.doc.

44. Огієнко О. І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах : монографія. Суми : Еллада, 2008. 444 с.
45. Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». URL : https://www.znu.edu.ua/opp2020/bak/spp/op_sots_al__na_pedagog_ka__b_aka_lavr.pdf
46. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
47. Павлик Н. П. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів: монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 350 с.
48. Павлик Н. Теорія і практика організації неформальної освіти молоді : навч. посіб. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 162 с
49. Педагогіка громадянського суспільства / за ред. д-ра пед. наук Т. Кошманової. Львів, 2005. 230 с.
50. Пекар І. Роль неформальної освіти у сучасному суспільстві. URL : <http://business-territory.com/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomususp%D1%96lstv%D1%96>.
51. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст.2004. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
52. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266/ URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п>.
53. Про освіту: Закон України від 5.09.2017 № 2145–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39/ Ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
54. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 №

- 4312–VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 39. Ст.462 URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>.
55. Пожидаєва О. В. Складові професійної характеристики соціального педагога. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика* : наук. метод. журнал. 2014. №1/2. С. 66–72.
56. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2006. С.136.
57. Пономаренко О.В. Соціальна педагогіка в Україні: історія питання і реалії сьогодення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*.2000. Вип.7. С.321–327.
58. Прийма С. М. Теоретико-методологічні засади проектування і функціонування систем відкритої освіти дорослих в Україні: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Харківський нац. пед. ун-т. Харків, 2015. 488 с.
59. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 381с.
60. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : курс лекцій. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. 260 с.
61. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посіб. для викл. системи формальної, неформ. та інформальної освіти дорослих. Київ : ЕКМО, 2011. 320с.
62. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : ЕКМО, 2010. 420 с.
63. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 260 с.
64. Слюсаренко О. М. Структура та компонентний склад, показники і критерії оцінювання професійної компетентності державного службовця як основи його кар'єрного розвитку. *Вісник НАДУ*. 2006. Т.2. С. 123–132.
65. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої.

- Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
66. Спіріна Т. П. Професійна підготовка соціальних працівників у системі неперервної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 11(2). С. 263–267.
67. Сулаєва Н. В. Основні підходи до менеджменту неформальної мистецької освіти в художньо-творчих колективах вищих педагогічних навчальних закладів. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава, 2011. С. 256–263.
68. Сучасні технології освіти дорослих: посібник / О. В. Аніщенко, Л. Б. Лук'янова, Л. Є. Сігаєва. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 182 с.
69. Тенденції розвитку системи вищої освіти. URL : <http://ukped.com/statti/zagalna-pedagogika/2254-tendentsiyi>
70. Фалинська З. Волонтерська практика в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 29. С. 230–232.
71. Філь О. В. Використання казкотерапевтичного тренінгу в професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2010. № 2(13). С.172–181. URL : http://visnykznu.org/issues/2010/ped_2010_2/172-181.pdf
72. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посібник для студ. вищих пед. закладів освіти. Київ : Академія, 2001. 528 с.
73. Харченко С. Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Професійна етика соціального педагога : навч.-метод. посіб. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. 562 с.
74. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя. URL : <http://zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.
75. Хоружа Л. Л. Компетентнісний підхід в освіті: ретроспективний погляд на розвиток ідеї. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : КМПУ імені Б.Д. Грінченка. 2007. № 7. 202 с.

76. Шапочкіна О. В. Сучасні тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх учителів у Німеччині: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2012. 20 с.
77. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
78. Шептенко П. А. Введение в специальность «Социальный педагог»: учеб. пособ. Москва : Флинта МПСИ, 2008. С. 17.
79. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission of the European Communities. Brussels, 30.10.2000. URL : http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf. Загол. з екрану. Мова англ.
80. Federighi P. Non-formal Education : Glossary of Adult Learning in Europe. Hamburg : UNESCO Institute for Education, 1999. 130 p.
81. Holistic Learning. Planning experiential, inspirational and participatory learning processes. *Facilitator Handbook*. №2. Berlin : MitOst Editions, 2016. P.10.
82. Larsson S. Popular adult education institutions as educational avantgarde. *The second Nordic conference on adult learning*. Meaning, Relevance and variation. Linköping University, 2007. P. 26–27.
83. Norton M. Participatory approaches in Adult Literacy Education: Theory and Practice. URL : en.copian.ca/library/research/learning/learning.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Структура освіти в Україні

Типи освіти	Установи	Результативність
Формальна	Заклади вищої освіти різних рівнів акредитації як державної, так і приватної форми власності, система закладів й установ післядипломної освіти	Отримання знань, що відповідають державним стандартам; одержання диплома (сертифіката)
Неформальна	Навчальні центри, гуртки за інтересами, релігійні, благодійні організації, Інтернет-ресурси	Несистемність знань; відсутність диплома (сертифіката)
Інформальна	Засоби масової комунікації, спілкування між дорослими, відвідування культурних установ, самоосвіта	Аматорська освіта з метою задоволення потреб і запитів особистості; відсутність диплома (сертифіката)

Джерело [Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : [монографія] / за ред. С. О. Сисоєвої ; Лариса Євгенівна Сігаєва. – К. : ЕКМО, 2010. – 420 с.]

Узагальнення визначення поняття «неформальна освіта»

Автор	Тлумачення	Джерело
Нормативні документи		
Glossary of Education terms	Будь-які організовані і послідовні освітні види діяльності. Отже, неформальна освіта може здійснюватися як в освітніх установах, так і поза ними, і охоплювати осіб різного віку. Залежно від національного контексту, така освіта може охоплювати освітні програми для поширення грамотності серед дорослих, базової освіти для дітей, що не відвідують школу, життєвих навичок, трудових навичок, і загальну культуру. Програми неформальної освіти не обов'язково відбудовуються в систему «сходів», і можуть мати різну тривалість.	[80]
Європейський центр розвитку професійної освіти	навчання, засноване на запланованій діяльності, яка явно не позначена як навчання (з точки зору завдань, тривалості навчання або підтримки тих, хто навчається), але яка містить значимий навчальний елемент, але зазвичай не завершується сертифікацією	[81]
Зарубіжні науковці		
Federighi P.	спеціально організована діяльність по сприянню процесу, в рамках якого люди можуть свідомо розвиватися як особистості, самостійно спиратися на власні можливості в соціальних відносинах і діяльності за допомогою підвищення рівня знань і розуміння; співвіднесення власних думок і почуттів з думками та почуттями інших людей; розвитку умінь і	[80,23]

	способів їх вираження	
Norton M	неформальна освіта (non-formal education) – освіта, по завершенню якої не передбачається отримання дипломів. Ця освіта спрямована на задоволення особистісних інтересів, необхідних людині у побуті і спілкуванні	[83]
Сучасні українські науковці		
О. Аніщенко, Л. Лук'янова	неформальна освіта здійснюється згідно з інтересами і потребами окремих категорій дорослих в спеціалізованих навчальних центрах, шляхом навчання на різних курсах, у гуртках за інтересами, завдяки спілкування через мережу Інтернет	[68]
О. Василенко	неформальна освіта дорослих є важливим компонентом освіти впродовж життя, оскільки дає можливість залучити до освітнього процесу різні соціальні та вікові групи..., визначає взаємодію громадянського суспільства, громадських організацій і формальної освіти.	[12,42]
О. Огієнко	неформальна освіта здійснюється поза формальною у різноманітних формах (навчання в освітніх закладах, громадських організаціях, в клубах, за допомогою тренерів), але носить цілеспрямований, системний характер	[44,31]
Л. Сігаєва	неформальна освіта – це сумісне, групове навчання, яке здійснюється за трьома формам: курси; гуртки за інтересами; громадські об'єднання.	[62,212]

Джерело: авторське розроблення

Додаток Б

Програма паралельної неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів «Майстерня неформальної освіти»

І. Пояснювальна записка

Поняття «неформальна освіта» виникло та існує в певному протиставленні до формальної освіти. Направду, на початкових етапах свого розвитку неформальна освіта дійсно мала тенденцію конкурувати з формальними освітніми форматами. Але на сьогодні і теоретики, і практики неформальної освіти сходяться на думці, що неформальна освіта не має замінювати формальну освіту, а створена радше доповнювати її. При цьому, таке доповнення відбувається, насамперед, у сферах соціальної, громадської та економічної освіти. Звичайно, неформальна освіта (має відчутний вплив на зміну формату формальної освіти в багатьох країнах світу. Є підстави припустити, що такий вплив є взаємним. Тому авторка цієї програми поділяє тезу про взаємодоповнення, ніж протистояння неформальної та формальної форм освіти. Неформальна освіта як доповнення до фахової підготовки соціальних педагогів в закладах вищої освіти розуміється як цілий спектр форматів роботи, які націлені на надання знань, тренування навичок та формування ціннісних установок, необхідних для участі.

Для реалізації «Майстерні неформальної освіти» ми свідомо обрали методологію та засади неформальної освіти, оскільки вони мають надихаючий характер для громадянської освіти і формування активної суспільної позиції, адже: учасники самостійно визначають свої потреби й активно шукають рішення; навчання є практичним, гнучким і має в основі реальні потреби; • неформальна освіта концентрується на поліпшенні життя окремих осіб чи цілих суспільств; учасників заохочують до самостійного визначення навчальних потреб і оцінювання здобутих компетенцій і знань.

Головними цілями програми є посилення демократичних цінностей і

принципів, а також розвиток серед учасників таких компетенцій, як активна участь у суспільному житті, відповідальність за те, що відбувається довкола та ініціювання суспільних змін.

Цінностями, які стоять за неформальною освітою в «Майстерні неформальної освіти», є: активна громадянська позиція студента (в програмі реалізується через перебирання учасниками відповідальності за оточення в рамках реалізації міні-проекту в своїй громаді); різноманітність і відкритість (в програмі реалізується через прозорість цілей, відкритість власних поглядів і стосунків, через культуру сприймання відмінних поглядів інших людей та усвідомлення «іншості» як потенціалу); критичне мислення (в програмі реалізується через аналіз та рефлексію отримуваних знань, аргументація власних поглядів, саморефлексію); повага до кожної особистості і готовність піти назустріч (в програмі реалізується через культуру діалогу, компромісу та цінності групової роботи); рівність (в програмі реалізується через вирівняні шанси всіх учасників та горизонтальні ієрархії); толерантність (в програмі реалізується через повагу до відмінних поглядів і позицій); прозорість (в програмі реалізується через прозорість застосовуваних методів та відбору учасників); солідарність (в програмі реалізується через відчуття належності до спільноти і спільної відповідальності, а також через допомогу іншим); свобода (в програмі реалізується через свободу діяти, самостійно вирішувати і співпрацювати).

Програма розрахована на студентів спеціальності «Соціальна педагогіка».

II. Змістовий модуль програми «Неформальна освіта як інструмент практичної соціально-педагогічної роботи» розрахований на 4 тижня: по 1 заняттю на тиждень. Форма проведення занять: групова.

Навчальна взаємодія тренера та учасників ґрунтується на таких компонентах: комбінація різних способів і методів навчання (дискусії, симуляційні ігри, інтерактивні завдання, які допомагають навчатися із включенням розуму, почуттів, тіла, емоцій); рефлексія після кожного завдання – часто ця частина є важливішою за «основне» завдання, адже під час рефлексії

аналізуємо власні відчуття та робимо висновки; перенесення на власне життя знань, здобутих під час навчання, – щоразу ми намагаємося проаналізувати, як здобуті знання чи досвід можемо перекласти на наше щоденне життя і конкретні дії; обмін відмінними поглядами, завдання на переконливу аргументацію, критичне мислення, сприйняття інших точок зору; розвиток і зміцнення потенціалу учасників через включення їх у процеси ухвалення рішень на тренінгу, можливість запропонувати власні ідеї та їх реалізацію, можливість спробувати власні сили в ролі фасилітатора. Кожна з методик є інструментом для трансляції змісту неформальної освіти.

III. Рекомендації тренеру.

На першому етапі навчання варто сконцентрувати методичні зусилля на створенні простору для так званого стану «розслабленої уваги» учасників. У такому стані учасники не відчують загроз від простору довкола, достатньо познайомилися з групою, розуміють, що відбувається, та готові до відкритої роботи у форматі тренінгу. Інвестиції в групу саме на першому кроці відчутно виправдовуються на наступних етапах. Після виконання завдань першого етапу можна переходити до другого – занурення учасників у комплексний досвід. Цей етап передбачає організацію навчальних ситуацій таким чином, щоб учасники працювали з декількома вимірами предмета навчання та задіяли такі форми, як засвоєння інформації, критичний аналіз і порівняння, практичну апробацію та формування ставлення. Створення комплексного досвіду вимагає від тренера хорошої інтуїції, значного запасу креативності та ґрунтовної методологічної бази. Лише після цього ми переходимо до фази активного оцінювання, коли учасники аналізують отриманий досвід на персональному рівні, приділяють час саморефлексії та інтегрують нове знання у свою картину світу, а також свою щоденну реальність. На цьому етапі тренер може організовувати як індивідуальну, так і групову форми роботи.

Добір методів і мета їх застосування повинні бути зрозумілими для учасників та відповідати цінностям проекту та організації, що його реалізовує.

IV. Тренінгові заняття.

Тривалість програми становила 8 занять по 2 години кожне, разом 16 годин. Тривалість тренінгової сесії – 4 години. Таймінг: 4 години в день, один раз на тиждень.

Комплекс форм і методів роботи:

1. Мовна анімація. Під час проведення семінарів у групі, де робочих мов більше, ніж одна, логічно використовувати мовну анімацію. Вона може мати функції зняття мовного бар'єру між учасниками, формування «почуття мови», симпатії, інтересу та відкритості до інших культур, а також покращення емоційного рівня в групі, підвищення комунікативних компетенцій, командоутворення, «криголаму» тощо. Існує велика кількість різних анімацій, також є можливість використовувати майже будь-який енерджайзер для мультилінгвальної групи.

2. Тандемна анімація. Опис: Кожен учасник у колі говорить про те, якої мови він може навчити іншого. Виходячи з власних побажань учасників формуються пари, хто якої мови хоче навчитися і хто кого може навчити. Впродовж 30 хвилин учасники в тандемі вчать один одного новій мові: вивчають слова-вирази привітання/прощання, лічбу до 10, найбільш поширені/цікаві фрази, назви популярних страв. Відтак, у загальному колі потрібно зробити маленьку презентацію, хто і чого встиг навчитися. Як варіант – на початку вправи можна ввести «змагальний» аспект, щоб сильніше мотивувати учасників, наприклад, після презентації вибрати, у кого вийшло цікавіше, смішніше, нестандартніше. Якщо в групі не так багато різних мов, можна підготувати роздруківки різних рівнів для вивчення мови.

3. Ігрова анімація. Вся група сидить у колі, в однієї людини немає свого місця, її завдання – знайти його для себе. Вона вітається з кимось із учасників і питає, як його справи. Якщо учасник відповідає «добре», тоді учасники, що сидять праворуч і ліворуч від цієї людини, міняються місцями. Якщо «нормально», то нічого не відбувається. Однак, коли тричі вже хто-небудь сказав «нормально», місцями повинні помінятися всі учасники. При відповіді «погано, зле» – всі учасники також міняються місцями. • Вся група сидить у

колі, в одного учасника немає місця, його завдання – сісти. Він вітається до когось із загального кола і питає його, чи хоче той піти з ним. Якщо цей учасник відповідає «так», тоді ті, що сидять праворуч і ліворуч від цієї людини, міняються місцями. Якщо «ні», то міняються місцями праворуч і ліворуч, однак ті, що сидять через одну людину від учасника. За відповіді «не знаю» – міняються місцями всі учасники.

4. Дорога в майбутнє. На стіні відтворена дорога до «світлого майбутнього». Зображений на дорозі автобус символізує тренерів, вибоїни – побоювання, хмари на небі – те, що учасник приніс із собою тощо. На підготовлених заздалегідь стікерах, учасники пишуть свої очікування (від семінару, групи, тренерів), а також свої побоювання і те, що безпосередньо вони могли б привнести в семінар. Після цього стікери клеять на стіну та зображену дорогу. Впродовж усього семінару, учасники можуть переміщувати свої листочки у випадку, якщо їхні очікування справджуються.

У. Зворотний зв'язок від учасників. Відразу після тренінгової сесії слід внести запитання: «Ну як я вам?», це буде не зовсім доречним. Принаймні, не ефективним, адже учасники здебільшого відповідають: «Усе супер!». Утім, існує багато різних форм для отримання конструктивного фідбеку, наприклад: при проведенні оцінки дня включити елемент оцінки тренерської роботи (краще у письмовій формі); запропонувати заповнити анкету-оцінку тренерської діяльності у кінці заходу або включити такий блок у загальну оціночну анкету; повісити окремий ватман на стіні, або поставити скриньку, для того щоб учасники могли висловити свої зауваження та побажання. Якщо важливо отримати зворотній зв'язок щодо певної методики, краще поставити конкретні відкриті питання. Також треба бути готовим, що учасники можуть давати зворотній зв'язок під час основної роботи. У таких випадках треба діяти залежно від ситуації. Наприклад, подякувати і запропонувати повернутися до цього у відведений час.

УІ. Зворотній зв'язок від тренера чи тренерської команди. Фідбек від інших тренерів особливо цінний, оскільки команді бажано дотримуватися

наступних принципів: домовитися на початку роботи про формат; запланувати час; відкрито говорити про свою потребу у зворотному зв'язку. Говорити конструктивну критику буває не легко. Але й отримуючи зворотній зв'язок можна стикнутися з певними труднощами. Для того, щоб їх уникнути дотримуйтеся наступних порад: спершу уважно вислухайте, не перебивайте. Після того, як співрозмовник закінчив говорити, можна уточнити, наскільки ви правильно зрозуміли його слова або попросити навести приклад, якщо не зовсім зрозуміло, про що йде мова. Контролюйте емоційні реакції. Треба постаратися стримати бажання відразу виправдатися чи заперечити слова співрозмовника. Після того, як мине перша емоційна реакція, ви зможете більш раціонально підійти до отриманої інформації. Відкрито говоріть про свої почуття. Наприклад, якщо слова співрозмовника вас образили, краще відразу про це сказати. Замовчування своїх почуттів може призвести до конфлікту. Пам'ятайте, що фідбек завжди суб'єктивний. Ваше право – прийняти його чи знехтувати ним, а також вирішити, що робити з ним далі.

Джерело: авторська розробка за:

1. Вачков И. В. *Основы технологии группового тренинга. Учеб. пособие.* – М: Ось89, 1999. – 176 с.

2. *Посібник тренерів неформальної освіти. Київ 2015.* – 71 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sii.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/Trainers_Handbook.pdf

2. Rohnke, Karl, and Steve Butler. 1996. *Quicksilver: Adventure Games, Initiative Problems, Trust Activities & Guide to Effective Leadership. Project Adventure, Hamilton, Mass.*